

OSMANLI DEVLETİ'NDE AÇILAN İLK İMAM HATİP OKULU: MENŞE-İ EİMME VE HUTEBA

THE FIRST İMAM-KHATİB SCHOOL İN THE OTTOMAN EMPIRE: MENŞE-İ EİMME VE HUTEBA

Geliş Tarihi: 21.12.2021 Kabul Tarihi: 26.05.2022

✉ NECATİ DÖĞÜŞ

DR.

MEB

GÜÇ KARDEŞLER ANADOLU LİSESİ

orcid.org/0000-0002-1013-9837

necatidogus@gmail.com

ÖZ

19. yüzyılın son çeyreğine kadar diğeri ilmiye sınıfı gibi imam ve hatipler de medrese, dârülkurra ve dârülhadis tarzı eğitim kurumlarından yetişmekteydi. Ancak Tanzimat döneminde sonra ihtisasa yönelik eğitim kurumlarının açılmaya başlanması; imam adaylarının geçmiş dönemlerdeki kadar iyi yetişememesi; niteliksiz imam-hatip sayısının artması, bunun sonucu olarak imam ve hatiplerin yetersizlikleri ile alakalı şikâyetlerin artması gibi sebeplerle, sadece imam-hatip yetiştirilen müstakil okulların açılmasını gündeme getirmiştir. Bu konudaki ilk teşebbüs 1882 yılında evkaf müfettişi Hüseyin Tevfik Efendi'nin teklifleri sonucu gerçekleşmiştir. Menşe-i Eimme ve Huteba adıyla açılan bu okulun ömrü beş-altı yıl sürmüştür 23 Şubat 1888 tarihli Heyet-i vekile kararı ile kapatılmıştır. Ancak imam-hatip okullarının açılışı ve gelişim sürecini ele alan araştırmalar Menşe-i Eimme ve Huteba'ya hiç temas etmemiş, ilk imam-hatip okulunun 1913 yılında açılan Medrese-i Eimme ve'l-Huteba olduğunu iddia etmişlerdir. Bu makalede Türkiye'de ilk imam-hatip okulunun 1913 yılında açılan Medrese-i Eimme ve'l-Huteba değil; 1882 yılında açılan Menşe-i Eimme ve Huteba olduğu, arşiv vesikaları ışığında ortaya konmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, İmam, Hatip, İmam-Hatip Okulu, Medrese-i Eimme ve'l-Huteba.

ABSTRACT

Madrasas were the sole higher educational institutions for the training of imams and khatibs like other members of the learned establishment, until the last quarter of the 19th century. However, after the tanzimat period, certain reasons such as the establishment of specialized educational institutions, the failure to train imam candidates as competent as before, the increase in the number of unqualified imam-khatib schools, and the increase in complaints about the incompetence of imams and khatibs paved the way for the inauguration of independent schools that only train imams and khatibs. The first initiative in that direction came from Hüseyin Tevfik Efendi in 1882, an inspector of religious endowments, who suggested opening a new institution. This school named Mansha al-Aimma wa al-Khutaba lasted only five to six years at the time it was closed on 23 February 1888 by the decision of the Council of Ministers. Nonetheless, previous researches that have delved into the opening and development of imam-khatib schools have never mentioned about this first school, Mansha al-Aimma wa al-Khutaba, but rather they claim that the first one was the Madrasa al-Aimma wa al-Khutaba (the Madrasa for Imams and Khatibs) opened in 1913. This paper demonstrates with archival evidence that the roots of the first imam-hatib school go back to 1882 not 1913.

Keywords: Islamic History, İmam, Hatip, İmam-Hatip School, Medrese-i Eimme ve'l Huteba.

SUMMARY

Until the 1880s, madrasas remained the exclusive educational institution that trained the members of the learned establishment, such as qadis, muftis, and military qadis, including imams and khatibs. In the same way that Tanzimat statesmen reorganized different aspects of the state, the Ottoman Empire's educational institutions were also altered. The establishment of new specialized schools, particularly those for religious officials, was one of the changes. The fact that Tanzimat administrations had already built new professional schools across the empire prepared the door for the search for a specialized school to teach a new generation of educated imams and khatibs. The necessity for such a program arose from public complaints about inept imams and khatibs with low educational backgrounds, as well as the rising number of undereducated imams and khatibs in society. Such societal dynamics led the initiative to develop schools of specialty in public religious services.

Inspector of religious endowments Hüseyin Tevfik Efendi made the first suggestion for a qualified institution to train new imams and khatibs in 1882. On February 4, 1882, Sultan Abdulhamid II approved this initiative. The new school was given the name Mansha al-Aimma wa al-Khutaba and established with three campuses in the districts of Fatih, Yavuz Selim, and Üsküdar. The fifteen-year-old children of deceased imams and khatibs who assumed their fathers' positions were enrolled in these new schools. Students were to obtain their Mansha al-Aimma wa al-Khutaba Certificate after completing the three-year curriculum and passing general tests at the end of their education and training. No one could be appointed as an imam or khatib after that time if they had not earned this education and certification. The curriculum includes Quran recitation, Fiqh, Arabic, calligraphy, and manuscript classes. The reformists estimated that the instructors' salaries were 150 kuruş and that additional expenses, such as heating coal, were 50 kuruş. They determined a budget of 1,500 kuruş for the three new schools.

According to historical records, Mansha al-Aimma wa al-Khutaba did not last long, and on February 23, 1888, the Council of Ministers voted to close the schools. The Council justified the closure on the grounds that the objectives had

not been met. In addition, they believed that these schools were unnecessary once the regulations for the nomination of imams and khatibs were revised. The fact that the same schools reopened in 1913 under the name Madrasa al-Aimma wa al-Khutaba, however, indicated the absence of rationale for the previous closure of these schools. In 1913, the Ottoman administration enacted the *Tevcih-i Cihat Nizamnamesi* (The Regulation on the Scholarly or Maintenance Services in Religious Endowments), which governed the examination and employment of religious endowment staff. In reality, the continued existence of these schools under various names during the Republican era demonstrates the importance of imam and khatib schools in Muslim culture.

Despite the fact that *Mansha al-Aimma wa al-Khutaba* was the first imam and khatib school to open in Turkey in 1882, studies on this topic make no mention of it. Few publications on Ottoman schools for imams and khatibs provide a concise explanation of the topic. The research on the formation and development of imam-hatib schools in Turkey make no reference of *Mansha al-Aimma wa al-Khutaba* and incorrectly assert that *Madrasa al-Aimma wa al-Khutaba* was the first school in 1913. This claim has influenced the prevalent public opinion or the conventional wisdom in academic circles. This study therefore provides light on the origins of imam-hatib schools and demonstrates, contrary to popular belief, that the first imam-hatib school in Turkey was not *Madrasa al-Aimma wa al-Khutaba*, founded in 1913, but rather *Mansha al-Aimma wa al-Khutaba*, founded in 1882. This paper, which consists of four sections and an introduction, investigates the reasons for establishing *Mansha al-Aimma wa al-Khutaba* institutions and their objectives, as well as searches for the first initiative to open such schools, the caliber of the new schools, the composition of the students, the duration of education and training, the curriculum content, and the reasons for their closure after six years in 1888. The Ottoman archival materials that support the thesis of this dissertation are included as an appendix, with the Latin translations of any pertinent passages.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde askerî zümrenin¹ önemli bir kolu olan ilmiye sınıfı içerisinde yer alan imamlar² devletin en küçük idarî birimi olan köy ve mahallelerde devletin

¹ Osmanlı toplum yapısı genel anlamda iki büyük zümreye ayrılmıştır. Bunlardan birincisi “askeri zümre” yani “yönetenler” zümresi; ikinci zümre ise “reâya zümresi” yani “yönetilenler” zümresidir. “Askerî zümre” tabirinin bazı araştırmacılar tarafından “seyfiye zümresi” ile karıştırıldığı görülmektedir. Askerî zümre, padişah tarafından verilen berâtle herhangi bir devlet hizmetine tayin edilen, bu vesileyle çeşitli vergilerden muaf olmakla beraber doğrudan devlet hazinesinden, vakıflardan veya tımar yoluyla maaş alan ve bugünkü anlamda memur statüsünde olan kesimdir. Askerî sınıf dışında kalan diğer tüm kesimler ise reaya olarak ifade edilmektedir. Askeri zümreyi reayadan ayıran en mühim fark, padişah berâtıyla bir devlet hizmetine tayin edilmek yani ehl-i berât olmaktır. Askeri zümreler saray halkı, seyfiyye, ilmiyye ve kalemiye olarak dört ana başlıkta mütalaa edilmektedir. Daha geniş bilgi için bk. Bahaeddin Yediyıldız, “Osmanlı Toplumunu”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu (İstanbul: IRCICA, 2013), 1/444; Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu (Toplum ve Ekonomi)* (İstanbul: Eren Yayıncılık, 2009), 50; Mustaf Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi* (İstanbul: Cem Yayınevi, 1984), 2/114; Suna Başa Avcılar, “Osmanlı Tabakalaşma Sistemine İlişkin Görüşler Üzerine Bir Değerlendirme”, *Osmanlı* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 4/62; Ziya Kazıcı, *Osmanlı Devleti'nde Toplum Yapısı* (İstanbul: Bilge Yayınları, 2003), 21.

² İmamlar askerî yani “yönetenler” zümresi içerisinde mütalaa edilen ilmiye sınıfına dahildir. Bazı kanunnâme ve hükümlerde imamların askerî zümre içerisinde olduğu açıkça belirtilmektedir. Mesela III. Ahmed Kânunnâmeleri'nin ikinci faslında imamların askerî zümreden oldukları şu şekilde zikredilmektedir: “Sonra berâtle hitâbet ve imâmet ve kitâbet ve tevliyet ve cibâyet ve nezâret ve meşîhât ve cüz' ve tesbih ve vakf edenlerin vazîfeleri bir akçe ve nîm akçe ise küllî ve cüz'î askerîdir.” bk. Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kânunnâmeleri ve Hukûkî Tahlilleri* (İstanbul: OSAV Yayınları, 2016), 11/313; Bunun yanında 1628 tarihinde kadı ve hâkimlere gönderilen hükümde aynı konu benzer ifadelerle şu şekilde dile getirilmektedir: “İmdi buyurdum ki berât-ı hümayûnum ile hitâbet ve imâmet ve tevliyet ve cibâyet ve nezâret ve meşîhat ve cüz ve tesbih ve vakıf ve mezraa ve tekyye ve sair bunun emsali cihet tasarruf edenlerin vazîfeleri bir akçe ve nîm akçe ise küllî ve cüz'î askerîdir. Fevt oldukça mişârünileyhin kassamları kismet edip kanun üzere rûsûmunu alıp kabz ve zabt ve kuzât tarafından asla dâhil olunmaya...” bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı* (Ankara: TTK, 2014), 128.

temsilcisi ve en büyük mülkî amir olan kadının yardımcısı idiler. İfa ettikleri dinî görevler yanında imamlar, idarî, malî, eğitim ve asayiş sahalalarında çeşitli görevler de icra etmekteydiler. Bu görevlerin çoğu iddia edildiği gibi muhtarlık teşkilatının kuruluşuna veya Tanzimat dönemine kadar değil, devletin yıkılışına kadar devam etmişti. Bu görevlerin çokluğu ve çeşitliliğine paralel olarak imamların aldıkları eğitimin de ciddi düzeyde olması gerektiği aşikârdır. Ancak imamlık kurumu ile alakalı yapılan akademik araştırmaların azlığı ve yetersizliği sebebiyle imamların eğitim durumları da muğlak kalmıştır. Ayrıca devletin inkıraz dönemi olan 19. yüzyılın taşıdığı olumsuz şartlar ve bunların sonucunda ortaya çıkan cehalet göz önünde bulundurulmadan zaman ve mekân sınırlaması da yapılmaksızın Osmanlı dönemi imamlarının düzensiz ve yetersiz eğitim aldıkları iddia edilmiştir.³ Bu iddiaların en önemli sebebi Osmanlı Dönemi eğitim sisteminde otodidakt eğitim⁴ olarak adlandırılan evlerde verilen eğitimin dikkate alınmaması, bir nevi Kur'ân kursu görevi de gören sıbyan mekteplerinde verilen eğitimin ciddi görülmemesi ayrıca genelde imamlık kurumu özelde ise imamların eğitimi ile alakalı konularda yeterli düzeyde araştırma yapılmamasıdır.

Osmanlı Devleti'nde medreseler 19. yüzyıla kadar ihtiyaç duyulan idarî, adlî ve eğitim kadrosunu yetiştirmekle birlikte din hizmeti veren kadronun da yetiştiği yegâne kurumdu. Dolayısıyla dinî hizmet ifa eden müftü, vaiz ve müezzinler gibi imam ve hatipler de medreselerden yetişmekteydi.⁵ İlmiye zümresinde yer almakla birlikte ulema sınıfından olmayan imamların tıpkı şeyhülislam, kazasker, müftü ve kadılar gibi medreselerden yetiştiklerini söylerken medreselerin ilköğretimden sonra gelen ortaöğretim ve yükseköğretim kademelerinin tümünü kapsadığı

³ Bu tür iddialar için bk. Kemal Beydilli, *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü* (İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı, 2001), 21-24; Osman Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi* (İstanbul: Eser Matbaası, 1977), 1-2/162-163.

⁴ Otodidakt eğitim hakkında daha geniş malumat için bk. Hatice K. Arpaguş, *Osmanlı ve Geleneksel İslâm* (İstanbul: İFAV, 2014), 214-227.

⁵ Salih Zengin, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi* (İstanbul: MEB Yayınları, 1999), 17; Cahid Baltacı, *15. ve 16. Asırlarda Osmanlı Medreseleri* (İstanbul: İFAV, 1995), 1/144; Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1982'ye)* (Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, 1982), 53.

gözden kaçırılmamalıdır. Devletin ilk devirlerinde Haşiye-i Tecrid, Miftah, Telvih, Hariç, Dâhil ve Sahn-ı Seman gibi kademelere ayrılan medrese dereceleri daha sonra birkaç defa düzenlenmiş, 19. yüzyıla gelindiğinde ise daha ayrıntılı bir şekle sokularak 12 kademeye ayrılmıştı.⁶ İmamların zikredilen bu kademelerden ortaöğretime tekabül eden dereceleri bitirdikten sonra imam olabilecek düzeye geldiklerini kabul etmekte bir mahzur olmadığını düşünüyoruz. Yoksa yükseköğretime karşılık gelen derecelerden mezun olanların imam, hatip veya müezzin değil de müderris veya kadı olmak isteyecekleri açıktır. Ancak medreselerin hangi derecelerinin ortaöğretime hangi derecelerinin yükseköğretime karşılık geldiği tam olarak ortaya konabilmiş değildir.⁷ 3 Ekim 1917 tarihinde ilan edilen “Dârü’l-Hilâfeti’l-Aliyye Medresesiyle Taşra Medârisi Hakkında Nizamnâme”de İbtidâ-i Dâhil mezunu

⁶ Bu kademeleri şu şekilde sıralamak mümkündür: İbtida-i Hariç, Hareket-i Hariç, İbtida-i Dahil, Hareket-i Dahil, Musıla-i Sahn, Sahn-ı Seman, İbtida-i Altmışlı, Hareket-i Altmışlı, Musıla-i Süleymaniye, Hamise-i Süleymaniye, Süleymaniye, Darülhadis. Medrese kademeleri ile alakalı tafsilatlı bilgi için bk. Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet* (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1966), 1/157; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, İlmiye Teşkilatı (Ankara: TTK, 2014), 17-22; Cahit Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, 1/73-75; Ekmeleddin İhsanoğlu, “Osmanlı Eğitim ve Bilim Müesseseleri”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi* (İstanbul: İRCİCA, 1998), 2/ 237-242; Hasan Akgündüz, *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi* (İstanbul: Ulusal Yayınları, 1997), 321-325.

⁷ Medrese kademelerinin hangi düzeylere karşılık geldiği hakkında farklı görüşlerin olduğu görülmektedir. Mesela Ahmed Cevdet Paşa ve Mehmed Emin Bey’ göre İbtida-yı Hâriç ilkokul, İbtidâ-yı Dâhil ortaokul, Tetimme medreseleri lise, Sahn-ı Seman medreseleri ise üniversite düzeyinde medreselerdir. Ergin’in nakline göre Uzunçarşılı’ya göre İbtida-yı Hâriç ilkokul, Hâriç ve Dâhil, ortaöğretim, Tetimme medreseleri lise, Sahn-ı Seman ve Süleymaniye medreseleri ise üniversite seviyesindedir. Faik Reşit Unat’a göre İbtida-i Hâriç ve Hareket-i Hâriç İlköğretimi tamamlayıcı ve basit bilgiler veren, İbtida-i Dahil ve Hareket-i Dahil, ortaokul; Musıla-yı Sahn veya Tetimme ise lise seviyesinde olup diğer medreseler de bu veya daha aşağı basamaklara denk gelmekte, Sahn-ı Seman ve Sahn-ı Süleymaniye ise üniversite düzeyinde medreselerdi. Hüseyin Atay’a göre 20, 30 ve 40 akçeli medreseler lise, 40, Hariç ve Dahil medreseleri üniversite (yüksek tahsil), Sahn ve üstünü doktora seviyesinde olan medreselerdi. Yahya Akyüz’ göre Tetimme medreseleri ortaöğretim, Sahn-ı Seman ve Medaris-i Süleymaniye yüksek düzeydeki medreselerdi. Salih Zengin’e göre Haşiye-i Tecrid, Miftah ve Telvih medreseleri ortaöğretim; diğerleri yükseköğretim düzeyinde medreselerdir. Bk. Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, haz. Mehmet İpşirli (Ankara: TTK, 2018), 1/119-120; Mehmed Emin Bey, “Târihçe-i Tarîk-i Tedrîs”, *Sebiliürreşâd*, 17/439 (28 Ağustos 1335), 185; Hüseyin Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1983), 99; Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi bir Bakış* (Ankara: MEB Yayınları, 1964), 4; Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1982’ye)*, 48; Salih Zengin, *Medreseden Dâru’l-fünûn’a Türkiye’de Yüksek Din Eğitimi* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2011), 25; Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, 1-2/99.

olanların mahalle camii imam ve hatipliklerine; İbtidâ-i Hâriç mezunlarının ise köy camii imam ve hatipliklerine atanabileceklerine işaret eden 35 ve 36. maddeleri⁸ bu mevzuyu 20. yüzyılda açıklığa kavuşturmuş ise de önceki yüzyıllar için bu kadar net bir bilgi ortaya koymak zordur. Bununla birlikte Hasan Akgündüz medreselerin Hâriç ve Dâhil kademelerini daha üst derecelere gitmek istemeyen “talibler”in kâtiplik, sıbyan mektebi muallimliği ve imamlık gibi görevlere gelmek için bir köprü olarak kullandıklarını belirtmektedir. Yine bu derecelere tekabül eden dârülkurra ve darülhadislerin de benzer gayelere hizmet ettiğini vurgulamaktadır.⁹ Netice itibarıyla öncelikle ailelerinde sonra sıbyan mekteplerinde eğitim gören tâlibler akabinde medreselere kaydolmakta, burada ortaöğretime denk geldiği düşünülen kademelerden mezun olduktan sonra imam ve hatip olacak düzeye gelebilmekteydiler. Bunun yanında medrese eğitimi veren bir cami, dârülkurra veya dârülhadiste bu kademelerde okunması gereken dersleri tamamlayan “suhte veya tâlib” de imam olabilecek seviyeye gelmiş demektir.¹⁰ Ancak imam olarak atanabilmek için genelde evkaf müfettişleri tarafından icra edilen imtihanı kazanmaları gerekmektedir.

Dinî hizmet îfa edecek görevlilerin medrese harici kurumlar da yetiştirilmesi fikrinin II. Meşrutiyet'ten sonra teşekkül etmeye başladığı iddia edilmektedir. Yaygın ilmî tespitlere göre bu döneme kadar imam, hatip ve vaiz yetiştiren müstakil bir kurum söz konusu değildir.¹¹ Bu düşünceye paralel olarak Osmanlı Devleti'nde din görevlisi yetiştiren ilk müstakil okulun 28 Aralık 1912'de Soğukçeşme-Vânî Efendi Medresesi'nde açılan “Medresetü'l Vâizin” olduğu kabul edilmektedir.¹² Bu okuldan mezun olanlar doğrudan vaizlik görevine atandıkları gibi askerî birliklere imam olarak tayin edilebileceklerdi.¹³

⁸ Bk. *Cerîde-i İlmiye* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 33), (Zilhicce 1335), 937.

⁹ Hasan Akgündüz, *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi*, 213.

¹⁰ Necati Döğüş, *Osmanlı Devleti'nde İmamlık 19. Yüzyıl İstanbul Örneği* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 60.

¹¹ Salih Zengin, *Medreseden Dârülfünûn'a Türkiye'de Yüksek Din Eğitimi*, 26.

¹² Nesimi Yazıcı, “Osmanlıların Son Döneminde Din Görevlisi Yetiştirme Çabaları Üzerine Bazı Gözlemler”, *Diyanet Dergisi* 4 (Ekim-Kasım-Aralık 1991), 27/106; Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, 1-2/160.

¹³ Medresetü'l-Vâizin hakkında daha geniş bilgi için bk. Yazıcı, “Osmanlıların Son

Yine bu tespitler doğrultusunda Osmanlı Devleti’nde açılan ilk imam-hatip okulunun ise 1913 yılında açılan Medrese-i Eimme-i ve’l-Huteba olduğu kabul edilmiştir. Ortaokul düzeyinde bir medrese olarak da değerlendirilen¹⁴ Medrese-i Eimme-i ve’l-Huteba, Yazıcı tarafından ise bir okul olmaktan çok bir kurs hüviyetinde olduğu değerlendirilmiştir.¹⁵ Evkaf Nezareti’ne bağlı olarak açılan bu okullardan beklenen netice alınamayınca her iki medrese 1919 yılında “Medresetü’l-İrşâd” adı altında birleştirilmiş ve Meşihata bağlı olan Dâru’l-Hikmeti’l-İslâmiye’nin nezaretine bırakılmıştı.¹⁶

Arşiv kayıtları incelendiğinde ise Osmanlı Devleti’nde din görevlilerinin müstakil kurumlarda yetiştirilme düşüncesinin II. Meşrutiyetten önce gündeme geldiği görülmektedir. 20 Aralık 1884 tarihinde hazırlanarak II. Abdülhamid’e sunulan fakat hayata geçirilemeyen Ulûm-ı Dînîye Mektebi Nizamnamesi’nin üzeri çizilen 9. maddesi buna örnek olabilecek niteliktedir:

“Mekteb-i Ulûm-i Dînîye şehâdetnâmesini hâiz bulunanlar intizar etmeyib imâmet ve cevâmi-i şerîfede vâizlik gibi şeylere dahî râğîb ve tâlib oldukları halde ileride hakları zâyî‘ olmamak... sekizinci maddede muayyen hizmetlerden mahlul vukuunda hakk-ı tercihleri bâkî kalmak üzere kendileri sâir tâliblere tercihan imâmet ve vâizliğe ta’yîn kılınacaklardır.”¹⁷

Asıl nizamnâmeğe dâhil edilmese dahi Mekteb-i Ulûm-i Dînîye diplomasına sahip olanların imamlık ve vaizlik gibi din hizmetlerini istedikleri takdirde önceki hakları baki kalmak üzere

Döneminde Din Görevlisi Yetiştirme Çabaları Üzerine Bazı Gözlemler”, 102-112; Tuğba Yalçın Aydeniz, “Osmanlı’da ilk Vaiz Yüksek Okulu Medresetü’l-Vâizin”, *Osmanlı İstanbulu 3: 3. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyum Bildirileri* (İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi: İBB, 2015), 597-621; Zekeriya Akman, “Osmanlı Son Dönem Kurumlarından Dâru’l-Hikmeti’l-İslâmiye’nin Din Eğitimi ve Öğretimi Alanındaki Faaliyetleri”, *İslami Araştırmalar Dergisi* 1 (Kış 2007), 20/86-88.

¹⁴ Hüseyin Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1983), 321.

¹⁵ Yazıcı, “Osmanlıların Son Döneminde Din Görevlisi Yetiştirme Çabaları Üzerine Bazı Gözlemler”, 115.

¹⁶ *Cerîde-i İlmiye*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 51, (Rebîü’levvel 1338), 1639-1641. Konu hakkında tafsilatlı bilgi için bk. Zengin, “Osmanlılar’da II. Meşrutiyet Döneminde Yeni Açılan Medreseler ve Din Görevlisi Yetiştirme Çalışmaları”, *İslam Araştırmaları Dergisi* 36 (Aralık 2016), 33-61.

¹⁷ Osmanlı Arşivi, (BOA), *Yıldız Esas Evrakı [Y. EE]*, No: 2, Gömlek no: 9-4.

mahlul vukuunda diğer taliplere tercih edilerek imamlık ve vaizlik görevlerine tayin edilecekleri belirtilmektedir. Bu durum imamlık ve vaizlik gibi din hizmetlerini ifâ edecek şahısların müstakil okullarda yetiştirilmesi fikrinin 1884 yıllarında teşekkül etmeye başladığına işaret edebilecek niteliktedir. Nitekim bu maddeyi değerlendiren Çelikleş'in da aynı kanaatte olduğu şu ifadelerinden anlaşılmaktadır: “Burada üzeri çizilen maddeden imamlık ve vaizlik gibi din hizmetlerinin ayrı okulda okutulması fikrinin 1884’lerde oluşmaya başladığı çıkarılabilir”¹⁸ Görüldüğü gibi iptal edilse dahi bu madde imamlık ve vaizlik gibi din hizmetlerinin farklı okullarda okutulması düşüncesinin 20. yüzyıldan önce dillendirilmeye başlandığını göstermektedir.¹⁹

Ancak bu makalede ele alacağımız bazı arşiv kayıtlarında imam ve hatiplerin yetiştirilmesi için müstakil bir kurum açılması teklifinin 19. yüzyılın sonlarına doğru Evkaf Müfettişi Hüseyin Tevfik Efendi tarafından gündeme getirildiği, 1882 yılında ise İstanbul’da hayata geçirildiği görülmektedir. “Menşe-i Eimme ve Huteba” adıyla ve üç şube olarak açılan bu kurum eğitim hayatına beş yıl devam etmiş, beşinci yılında Heyet-i vekile kararıyla kapatılmıştır. Böyle bir okulun varlığına ilk defa Beydilli’nin birkaç satırla kısaca değindiği görülmektedir.²⁰ İmam-hatip okullarının açılış ve gelişimini konu edinen birçok araştırma ve makalede ise Menşe-i Eimme ve Huteba’ya hiç temas edilmemiştir. Bu araştırmaların tamamında imam hatip yetiştirmek için açılan ilkokulun 1913 yılında açılan Medrese-i Eimme ve Huteba olduğu ifade edilmiştir.²¹

¹⁸ Hasan Sabri Çelikleş, *Osmanlı Yüksek Din Anlayışının Değişimi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 148.

¹⁹ Tashih edilen 9. maddenin son şeklinde imamlık ve vaizlikle alakalı cümlelerin tamamen değiştirildiği görülmektedir: “Mekteb-i Ulûm-i Dîniye’den şehâdetnâme ahzıyla çıkan ve ileride nizâm-ı mahsûs ile ta’yin kılınacak imtiyâzâta müstehak olan zevâtâ maârif-i umûmiye tahsîsatından ayrıca maaş tahsîs kılınacak ve bu maaşların miktarı dahî nizâm-nâm-i mahsûs ile ta’yîn olunacaktır.” bk. BOA, *YE: E*, No: 2, Gömlek no: 9-2.

²⁰ Beydilli, *Osmanlı Döneminde İmamlar*, 26.

²¹ Bk. Halis Ayhan, “İmam Hatip Lisesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/191; Mustafa Öcal, *100. Yılında İmam-Hatip Liseleri* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013), 10; Nahid Dinçer, *1913 ten Günümüze İmam-Hatip Okulları Meselesi*, haz. M. Ertuğrul Düzdağ (İstanbul: Şule Yayınları, 1998), 42; Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, 1-2/163.

Bu makalenin amacı Osmanlı Devleti’nde imam ve hatip yetiştirmek için açılan ilk müstakil eğitim kurumunun 1913 yılında açılan Medrese-i Eimme ve’l-Huteba değil 1882 yılında açılan Menşe-i Eimme ve Huteba olduğunu ortaya koymaktır. Ayrıca makale, Menşe-i Eimme ve Huteba’nın açılış amaç ve sebepleri, ilk teklifin kimin tarafından yapıldığı, kurumun niteliği, öğrencilerin kimlerden oluştuğu, eğitim ve öğretim süresi, hangi derslerin okutulduğu ve kurumun kapanış gerekçeleri hakkında bilgi vermeyi de amaçlamaktadır. Konuyu giriş ve dört başlık altında ele alan makalede yöntem olarak öncelikle Başkanlık Osmanlı Arşivi’nde mevzu ile ilgili arşiv kayıtlarının analizi esas alınmıştır. Konuya mesnet teşkil eden arşiv belgeleri ekler kısmında verilmiş, gerekli görülen belgeler transkribe edilmiştir.

1. MENŞE-İ EİMMİ VE HUTEBA’NIN AÇILIŞ SEBEPLERİ

19. yüzyılın son çeyreğine kadar genel medreseler yanında dârülkurra ve darülhadis gibi ihtisas medreseleri (meslekî medreseler) imam ve hatiplerin yetiştiği yegâne eğitim kurumu olma vasfını korumuştur. Bu eğitim kurumlarının orta öğretime tekabül eden kademelerini bitiren “suhteler” imam veya hatip olacak düzeye gelmişlerdir. Ancak suhtelerin atanmak için -genelde- evkâf müfettişi²² veya Şûrâ-yı Evkâf²³ tarafından yapılan imtihanında başarılı olmaları da gerekmektedir. Orta öğretime tekabül ettiği düşünülen Hâriç ve Dâhil kademelerinde okutulan ders ve kitaplara bakıldığında bu dereceleri bitiren imamların ilmî seviyelerinin îfâ ettikleri vazifelerin çok üzerinde olduğu görülecektir. Ancak devletin eğitim, siyaset, askerî ve iktisadî yönden güçlü devirlerindeki görevliler ile gerileme dönemi memurları arasında gerek liyakat

²² İmam-hatip adaylarının imtihana çekilmeleri 19. yüzyıldan önce bir teâmül olarak var olmakla birlikte 19 ve 20. yüzyılda değişmez bir kural olarak devam etmiştir. İmtihanlar önce Haremeyn müfettişleri tarafından yapılırken özellikle Evkaf Nezaretî’nin kurulmasından sonra evkaf müfettişleri tarafından yapılmıştır. Bk. Osmanlı Arşivi, (BOA), *Cevdet Evkaf*, [C. EV], No: 411, Gömlek No: 20818; BOA, C. EV, No: 75, Gömlek no: 3739; BOA, C. EV, No: 587, Gömlek no: 29611.

²³ İmtihan hususu 20. yüzyıldan sonra 1913 Tevcih-i Cihât Nizamnamesi ile teferruatlı bir şekilde ele alınmış imtihan şekli, hangi derslerden sınav yapılacağı ayrıntılı şekilde belirtilmiştir. Nizamnamede İstanbul’daki imtihanların meşihatça görevlendirilen iki kişi ile Şûrâ-yı Evkaf tarafından; taşrada ise kadının riyasetinde müftü ve mahallî ulemeden seçilen üç kişiden müteşekkil toplam beş kişilik bir komisyon tarafından icra edileceği belirtilmektedir. Bk. *Düstûr*, 2. Tertip, “1331Tevcih-i Cihât Nizamnamesi”, (Dersaadet: Matbaa-i Âmire, 1332), 2/ 613, md. 33.

ve gerekse ahlâkî ve ilmî yeterlilik bakımından elbette farklılıklar olacaktır. Nitekim Osmanlı Devleti için 19. yüzyıl, devlet kurumlarının bozulduğu, yıkıcı savaşlar ve siyasî buhranlar neticesinde ciddi ekonomik krizlerin baş gösterdiği buna bağlı olarak eğitim, ordu ve maliyenin ağır yara aldığı ve neticede cehaletin tüm ülkeye yayıldığı bir dönem olmuştur. Bu yaygın cehaletten imamlık kurumu da önemli ölçüde etkilenmiştir. Menşe-i Eimme ve Hutebâ'nın açılıp kapandığı dönem olan 19. yüzyılın son çeyreğine ait arşiv kayıtlarına bakıldığında bu dönemde özellikle taşra ve köylerden imamlarla ilgili ciddi şikâyetlerin söz konusu olduğu görülecektir. Bu şikâyetlerde bazı imamların bırakın yazı yazmayı, harekesiz ibareyi okumaya dahi muktedir olamadıkları, tecvid bilmedikleri, Kur'ân-ı Kerîm'i düzgün okuyamadıkları, ilmî olarak kifayetsiz ve cüheladan oldukları dolayısıyla ilmühaber yazamadıkları bu sebeple nüfus ve nikâh muamelelerinde ciddi aksaklıkların olduğu, ayrıca sıbyan mekteplerindeki öğrencilere okuma yazma öğretilmede yetersiz kaldıkları belirtilmekteydi.

25 Safer 1307/21 Ekim 1889 tarihli "Meclis-i Vükelâ Müzâkerâtına Mahsûs Zabt Varakası"na bakıldığında bu tür şikâyetlerden birinin Meclis-i Vükela'da müzakere edildiği görülmektedir. Belgede Karesi Sancağı'na bağlı köylerde vazife yapan imamlardan bazılarının ilmühaber yazamadıkları bu vesileyle nüfus muamelatında aksaklıkların çıktığından bahsedilmektedir. Hâlbuki doğum, ölüm, nikâh, tebdil-i mekân gibi olayların (vukuat) kaydını ihtiva eden nüfus işlemleri imamların yapmakla mükellef oldukları en önemli idarî görevlerdendi. Bu muamelelerdeki aksaklıklar tezkire-i Osmânî, mürûr tezkiresi, emeklilik, nikâh, talak ve askerlik gibi birçok resmî işlemin aksaması demektir. Hatta bu sebeple seraskerlik nüfus muamelatı için ayrıca kâtip istihdamını teklif etmiş ancak Meclis-i Vükelâ bunun usule muğayir olduğunu belirterek "mu'âmele-i mezkûreyi îfâya muktedir olmayan imâmın tebdîliyle yerlerine muktedirlerin ta'yînini" istemiştir.²⁴ 2 Safer 1307/28 Eylül 1889 tarihinde Çatalca mutasarrıfının sadarete yazdığı tezkirede nüfus vukuatının köy ve mahalle imamları tarafından yazılması gerektiği halde özellikle köy imamları-

²⁴ Bk. Osmanlı Arşivi, (BOA), *Meclis-i Vükela Mazbataları [MV]*, No: 48, Gömlek no: 30.

nın nüfus muamelelerinin nasıl cereyan ettiğine “kesb-i vukuf” edemedikleri belirtilmekteydi.²⁵ 28 Ramazan 1313/13 Mart 1896 tarihinde Dâhiliye Mektubi Kalemi’nden Kudüs mutasarrıflığına yazılan tezkirede ise nüfus işlemlerini kaydedemeyen imamların değiştirilerek yerlerine resmî muameleleri yapabilecek ve ilmühaber yazabilecek iktidarda olan imamların tayin edilmesi istenmekteydi. Bu durum resmi muameleleri yapabilecek seviyede okuma ve yazma bilmeyen imamların ülkenin birçok mahallinde özellikle taşrada oldukça fazla olduğunu göstermektedir. Öyle görünüyor ki bu tezkire, benzer şikâyetler sebebiyle ülkenin tüm vilayet ve mutasarrıflıklarına gönderilmişti.²⁶

9 Cemaziyevvel 1310/1 Ocak 1890 tarihinde Alablı Nahiyesi ileri gelenleri tarafından sadarete yazılan arzuhalde Kastamonu cami ve mescitlerine -köylerine varıncaya kadar- imam tayin edildiği ancak bu imamların cahil olmalarından dolayı nikâh vukuatı başta olmak üzere ahalinin resmî işlemlerini yapmaktan aciz olup birçok hata ve suistimale sebep oldukları vurgulanıyordu. Ahali imamet görevinin önceden olduğu gibi muktedir ve berat sahibi imamlara tevdi edilmesini istiyordu. Arzuhalde birçok imamın da mührü bulunmaktaydı. Bu durum ehliyetsiz imamlardan diğer imamların da şikâyetçi olduklarını göstermekteydi.²⁷ 7 Safer 1312/17 Haziran 1899 tarihinde sadâretten Maarif Nezaretî’ne gönderilen tezkirede ise İşkodra valisinden gelen tezkireye göre imam ve hatiplerin talim görmediklerinden dolayı “tilâvet-i Kur’ân-ı Kerîm’de tecvîde ri’âyet edememekte olduklarından” bahsedilmekteydi.²⁸ Hatta 4 Cemaziyelahir 1304/28 Şubat 1882 tarihinde Yıldız Sarayı Başkıtabet Dairesi’nde yazılan tezkirede bazı mahalle imamlarının bir kadını iki erkeğe nikâhladıkları veya hür bir kıza cariye diyerek işlem yaptıkları zikredilmekteydi. Öyle görülüyor ki imamların karıştığı bu tür hadiselerin gazetelerde haber olarak yayılması II. Abdülhamid’i rahatsız etmişti.²⁹

²⁵ Osmanlı Arşivi, (BOA), *Dâhiliye Mektubi Kalemi [DH.MKT]*, No: 1669, Gömlek no: 54; aynı mealde diğer bir belge için bk. BOA, *DH.MKT*, No: 1960, Gömlek no: 48.

²⁶ BOA, *DH. MKT*, No: 429, Gömlek no: 94.

²⁷ Osmanlı Arşivi, (BOA), *Bâbüâlî Evrak Odası Evrakı [BEO]*, No: 113, Gömlek no: 8473; aynı mealde diğer bir belge için bk. BOA, *BEO*, No: 158, Gömlek no: 11812.

²⁸ Osmanlı Arşivi, (BOA), *Maarif Nezaretî Mektübî Kalemi [MF.MKT]*, No: 259, Gömlek no: 66.

²⁹ BOA, *I. DH*, No: 1023, Gömlek no: 80723.

İmamların icra ettikleri önemli görevlerden biri de sıbyan mektebi muallimliği idi.³⁰ Sıbyan mekteplerine bir nevi alternatif olarak açılan, eğitim ve öğretimin “usûl-i cedîde”³¹ ile yürütülmesi düşünülen “ibtidâî mektepler”in açılmasından sonra da imamların bu görevi devam etmiştir. Hatta imamlar tabii tutuldukları yeterlilik imtihanından sonra ibtidâî mekteplerinde de görevlendirilmiş; imamların sıbyan ve ibtidâî mekteplerindeki görevleri devletin inkırazına kadar devam etmiştir.³² Ancak 19. yüzyılın sonlarına doğru imamların muallimlik hususundaki yetersizlikleri de şikâyet konusu olmaya başlamıştı. 9 Şaban 1309 tarihinde görüşülerek sadarete arz edilen mazbataya göre sıbyan mektebi bulunan Anadolu ve Rumeli köylerinde görev yapan imamların nâ-ehil olmasından dolayı “maksad-ı ta’lîm metrûk” kalmaktaydı.³³ 12 Şevval 1309/9 Mart 1892 tarihinde Maarif Nezareti tara-

³⁰ Gerek arşiv kayıtları ve gerekse bazı araştırma ve hatıralar Osmanlı Devleti’nde sıbyan mektebi muallimlerinin ekseriyetinin imamlar olduğunu göstermektedir. İncelenen birçok arşiv kaydı bu kanaati desteklemektedir. Bk. Osmanlı Arşivi, (BOA), *Cevdet Maarif [C. MF]*, No: 95, no: 4735; BOA, *C. MF*, No: 39, Gömlek no: 1942; BOA, *C. MF*, No: 91, Gömlek no: 4521; BOA, *Hatt-ı Hümayûn [HAT]*, No: 1609, Gömlek no: 26; Osmanlı Arşivi, BOA, *Sadâret Mektubi Kalemi Nezâret ve Devair Kalemi [A.}MKT. NZD]*, No: 269, Gömlek no: 55; Osmanlı Arşivi, (BOA), *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı [TS. MA. e]*, No: 833, Gömlek no: 48; BOA, *MF.MKT*, No: 67, Gömlek no: 118; BOA, *C. EV*, No: 212, Gömlek no: 10578; BOA, *C. EV*, No: 286, Gömlek no: 14595; *C. EV*, No: 231, Gömlek no: 11514; *C. EV*, No: 495, Gömlek no: 25007; *C. EV*, No: 313, Gömlek no: 15924. Abdülaziz Bey kendi döneminde sıbyan mektebi hocalarının büyük çoğunluğunun imam, halifelerinin ise müezzinlerden müteşekkil olduğunu, hatta bunlar haricindeki şahısların muallimlik ve halifelik yapmasının çok ender görüldüğünü belirtmektedir. Bk. Abdülaziz Bey, *Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri*, haz. Kazım Arısan-Duygu Arısan Günay (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995), 1/61. Mefail Hızlı’nın Bursa sıbyan mektepleri üzerine yaptığı araştırmada sıbyan mektebi hocalarının çoğunun cami imamları oldukları görülmektedir. Bk. Mefail Hızlı, *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Döneminde İlköğretim ve Bursa Sıbyan Mektepleri* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1999), 53, 59-60.

³¹ Usûl-i cedide ibtidâî mektep muallimlerinin eğitim ve öğretimde geleneksel eğitim yöntemlerini bırakarak daha yeni ve etkili öğretim metod ve tekniklerini uygulamaları anlamına gelmektedir. Usûl-i cedîde adı verilen yeni tahsil programı, Selim Sabit Efendi’nin *Rehnümâ-yı Muallimîn-i Sıbyan* adlı eseri ile ortaya konmuştu. Bk. Cemil Öztürk, “Selim Sabit Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/429-430; Hayrûnnisa Alp, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Türkiye’de İlköğretim ve Programları (1913-1936)* (İstanbul: Nobel Bilimsel Eserler, 2017), 14.

³² Bk. BOA, *MF.MKT*, No: 240, Gömlek no: 24-3; BOA, *MF.MKT*, No: 399, Gömlek no: 7.

³³ Osmanlı Arşivi, (BOA), *Yıldız Sadâret Resmî Marûzat Evrakı [Y.A.RES]*, No: 58, Gömlek no: 24.

findan Hüdavendigâr Vilayeti'ne gönderilen tezkireye göre Karahisar-ı Sahib Sancağı'ndan gelen arzuhalde imam ve muhtarların uygunsuz ahvalinden başka imamların, çocukları talim ve terbiye hususundaki iktidarsızlığından şikâyet edilerek bundan sonra köy imamlığına tayin edilecek kişilerin imtihanla, ehliyetli ve istenen vasıflara sahip olanlardan tayin edilmesinin arzu edildiği belirtilmekteydi. Nezaret durumun tahkik edilmesini ve neticenin bildirilmesini istiyordu.³⁴

İbtidai mektepler ile ilkokul reformu yapmak isteyen devletin Tavas'ta bir mektep açılarak ve öncelikle imamlarının usûl-i cedide ile eğitim yapmak üzere eğitilmesini istemesi üzerine 20 Şevval 1315/14 Mart 1898 tarihinde Yanya Valisi Osman Bey'in Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği cevabi yazı imamların ilmî seviyelerinin hiç de iç açıcı olmadığını göstermekteydi:

“...kurâdaki eimme-i mevcûdenin imla ve okuyup yazmaları olmadıktan başka harekesiz ibârat dahî okuyamadıkları ve hattâ Mushaf-ı Şerîf'i bile tecvîd üzere kıraat edemedikleri şöyle dursun âdî surette bir şey okumak iktidarında olmadıkları cihetle usûl-ı atıkadan dahî behreleri olmayan köy eimmesinin usûl-i cedîdeye alıştırmaları bir iki ayda değil birkaç senede bile mümkün olmayacağı...”³⁵

Buraya kadar verilen misaller ehliyetsiz imam-hatiplerin sadece taşrada ve özellikle köylerde olduğu fikrini verse de durumun öyle olmadığı, aynı sıkıntıların İstanbul'da da tezahür ettiği bu konuda en yetkili şahıs olan evkaf müfettişi Hüseyin Tevfik Efendi tarafından dile getirilmekteydi. Menşe-i Eimme ve Hutba okulunun açılması için ilk yapılan teklif olarak değerlendirdiğimiz belgede Hüseyin Tevfik Efendi imam yetiştirilmesi için müstakil bir okul açılmasının gerekçelerini dile getirmekteydi. Bu gerekçelerin en önemlisi imamların artık eskisi gibi iyi yetişememesiydi.

Osmanlı Devleti'nde imamlar vakıflara bağlı olarak görev yaparlardı. Hatta her cami ya müstakil bir vakıf olarak inşa edilir veya herhangi bir vakfa bağlı olarak hizmet görürdü. Dolayısıyla

³⁴ Osmanlı Arşivi, (BOA), *MEMKT*, No: 166, Gömlek no: 41.

³⁵ Osmanlı Arşivi, (BOA), Dâhiliye Nezâreti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu [DH.TMIK.S], No: 19, Gömlek no: 8.

imam ve hatipler de bir vakıf çalışanı olarak kabul edilir bu sebeple “hademe-i hayrât” olarak adlandırılırdı. Vakıf görevleri ise cihet³⁶ olarak adlandırılmakta olup cihetler babadan oğula geçerdi. 19. yüzyılın son yarısında ilan edilen Tevcîh-i Cihât Nizamnameleri’nde açıkça dile getirildiği gibi herhangi bir cihete müstahak olan ilk şahıs cihet sahibinin en büyük erkek çocuğu yani “sulbî kebir evladı” idi. İmam ve hatiplik de bir vakıf görevi olduğundan imam olan babaların erkek evlatları bu görevin tabii varisi durumundaydılar.³⁷ Ancak cihet sahibi babanın büyük erkek evladı yok ise veya büyük evlat ciheti îfâ edebilecek ilmî yeterliliğe sahip değil ise cihet küçük evlada intikal edebilirdi. Fakat bu durumda çocuk ciheti icra edebilecek iktidara sahip oluncaya kadar -ki arşiv kaydında bunun süre olarak 20 yaş ile sınırlandırıldığı anlaşılmaktadır-bu görev vekâleten yerine getirilirdi.³⁸ Bu arada küçük çocuğun ileride yükleneceği görev için velileri tarafından yetiştirilmesi gerekmektedir. Ancak Hüseyin Tevfik Efendi’nin ifadelerine bakılırsa ekseriyetle fakr u zaruret sebebiyle veliler bu görevi hakkıyla yerine getiremiyorlardı. Dolayısıyla çocuklar imamet ve hitabet cihetleri için bilinmesi elzem olan fikhî konular ve Kur’ân kırâati gibi hususları öğrenemiyorlardı. Bunun sonucunda imamet ve hitabet görevlerini ifa edecek ehil kişilerin sayısı oldukça azalmış bulunmaktaydı. Gerçi Teftiş Mahkemesi cihâtın ehline tevdi için büyük gayret sarf etmekteydi ama bu gayretin de bir sınırı bulunmaktaydı.³⁹

³⁶ Sözlükte “yan, taraf, sebep, vazife, hizmet” gibi anlamlara gelmekte olan cihet tabiri terim olarak vakıflarda icra edilen dinî ve içtimâî hizmetlerin devamı için tayin edilen görevler manasına gelmektedir. İmamet, hitabet, müezzinlik ve vaizlik gibi vakıf kurumlarında yerine getirilen görevler cihet olarak adlandırılmaktadır. Çoğulu ise “cihât”tır. Cihet ve tevcîh kavramlarının vakıf istilâhındaki anlamları için bk. *Düstur*, 2. *Tertip*, “1331 Tarihli Tevcîh-i Cihât Nizâmnamesi”, 5/608, md. 1; Karînâbâdzâde Ömer Hilmi-İsmet Sungurbey, *Eski Vakıfların Temel Kitabı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1978),161; Ali Himmet Berki, *İstilah ve Tabirler* (Ankara: Doğu Matbaacılık, 1966), 10; Mehmet İpşirli, “Cihet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/546.

³⁷ *Düstur*, 1. *Tertip*, “1286 Tarihli Tevcîh-i Cihât Nizamnamesi” (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1289), 2/177, md. 1; *Düstur*, 1. *Tertip*, “1290 Tarihli Tevcîh-i Cihât Nizamnamesi”, (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1290), 3/500, md. 1; *Düstur*, 2. *Tertip*, “1331 Tarihli Tevcîh-i Cihât Nizamnamesi”,5/609-610, md. 12-13; Ömer Hilmi-İsmet Sungurbey, *Eski Vakıfların Temel Kitabı*, 162.

³⁸ *Düstur*, 1. *Tertip*, “1290 Tarihli Tevcîh-i Cihât Nizamnamesi”, 3/502, md. 6; *Düstur*, 2. *Tertip*, “1331 Tarihli Tevcîh-i Cihât Nizamnamesi”, 5/609, md. 11.

³⁹ Osmanlı Arşivi, (BOA), *İrade Dâhiliye*, [İ. DH], No: 865, Gömlek no: 69189.

Görüldüğü üzere imam ve hatip yetiştirmeye matuf müstakil bir okul açılmasının en önemli sebebi gerek taşra ve gerekse İstanbul’da görev yapan veya aday olan şahısların görevin gerektirdiği malumata sahip olamamalarıdır. Taşrada görev yapan imamların durumları ise daha kötüdür. Zira aralarında harekesiz ibare okuyamayan, ilmühaber yazamayan, tecvid bilmeyen, fikhî meselelerden habersiz, donanımsız kişilerin sayısı azımsanmayacak kadar çoktur.

Hüseyin Tevfik Efendi’nin dikkat çektiği diğer önemli gerekçe ise 19. yüzyılda görev yapacak devlet memurlarının daha iyi yetişmesi için neredeyse her mesleğe mahsus müstakil bir okulun açılmaya başlanmasıdır. Bu konuda şer’î hâkim yetiştirmek için açılan muallimhâne-i nüvvâb; adliye, hukuk memurları ile mülkiye ve rüşdiye muallimleri yetiştirmek için açılan dâru’l-muallimîn Hüseyin Tevfik Efendi’nin konu ile alakalı verdiği örneklerdendir. İşte “...buna mümâsil mekâtîb-i ‘âliye te’sîs buyurulduğu ve lede’l-ımtihân şehâdetnâme ile emr u tahsîl mecbûrî olduğu gibi fikh-ı şerîfın diyânât ve ibâdât kısmına mahsûs olarak Menşe-i Eimme ve Hutebâ...” adında bir okulun açılması devrin eğitim ve reform anlayışına oldukça uygundu. Oldukça zeki ve uzak görüşlü olduğu anlaşılan Hüseyin Tevfik Efendi, çeşitli meslek kolları için açılan, belirli derslerin okunduğu ve eğitim sonucunda diploma alma mecburiyeti olan bu okullar gibi imamlık ve hatiplik görevi için de benzer şartlara sahip müstakil okulların açılabileceğini öngörmekteydi.

2. MENŞE-İ EİMME VE HUTEBA’NIN AÇILIŞI

Ele aldığımız arşiv belgelerinden anlaşıldığı üzere imamların daha iyi yetişmeleri için medrese, darülkurra ve darülhadislerden ayrı müstakil bir okula ihtiyaç duyulduğunu ilk fark eden şahıs Hüseyin Tevfik Efendi olmuştur. Tevfik Efendi’nin icra ettiği görevin bu ihtiyacı tespit etmesine yardım eden en önemli amil olduğu görülmektedir. Zira ister babadan intikal etmek suretiyle olsun ister kasr-ı yed⁴⁰ usulüyle olsun imamlığa aday olan tüm şahıslar

⁴⁰ Sözlükte el çekmek, terk etmek gibi anlamlara gelen kasr-ı yed tabiri, istilahta imamlık, hatiplik, müezzinlik, kayımlık gibi bir vakıf görevlerini başkasına devretmek, bırakmak anlamına gelmektedir. Bk. Ahmet Akgündüz, İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi (İstanbul: OSAV, 2013), 314; M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: MEB Yayınları,

bir yeterlilik imtihanına tabi tutulmaktaydı. Arşiv kayıtlarından anlaşıldığına göre imam olacak kişilerin imtihana tabi tutulmaları 19. yüzyılın başlarından itibaren padişah fermanı ile mecburi hale getirilmişti.⁴¹ Evkâf Nezareti'nin kurulmasından sonra bu imtihan İstanbul'da evkaf müfettişleri tarafından icra edilmekteydi. Ayrıca her türlü cihet ihtilafının muhakeme edildiği yer Teftiş Mahkemesi idi. Bunun yanında imam ve hatiplerin tayin işlemleri ile alakalı evraklar evkaf müfettişinin incelemesinden geçmekte bu esnada divanın farklı bürolarında kaydedilen derkenarlar evkaf müfettişleri tarafından hulasa edilerek evkaf nazırına arz edilmekteydi.⁴² Tüm bu işlemler evkâf müfettişlerinin imam-hatipler ile alakalı her türlü malumata sahip olmalarını sağlamaktaydı. İşte imam tayinleriyle doğrudan alakalı bir makamda bulunduğu için imam adaylarının yetersizliklerini iyi anlayan Tefvik Efendi, Evkâf Nazırı'na yazdığı tezkirede bunları açıkça ifade etmekteydi. Bu eksiklikler açılacak okula duyulan ihtiyacın da sebeplerini teşkil ediyordu.

Tefvik Efendi, öncelikle darükkurraların varlıklarını devam ettirmelerine rağmen bir kısmının kapalı olduğunu zikrediyordu. Buralarda görevli şeyhülkurraların da vazifelerine özen göstermemeleri sebebiyle Kur'ân kırâatine muktedir, ehliyetli ve liyakatli imam-hatip sayısı azalmaya başlamıştı. Diğer husus ise -yukarıda temas edilen- imamet ciheti babalarının vefat etmesi sebebiyle kendilerine intikal eden çocukların durumuydu. Babaları vefat eden bu çocukların velileri fakirlikten dolayı bu çocukların eğitimlerine dikkat edememekteydi. Bu sebeple imamet görevi için

1983), 2/209; Muhammed Hamdi Yazır, *Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar (Ahkâmü'l-Evkâf)*, haz. Nazif Öztürk (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 186-187.

⁴¹ İstanbul Kantarcılar'da Kepenkçi Sinan Efendi Camii imamı H. Halil Efendi'nin imamlık görevini kendi isteği ile Ahmed Efendi'ye bırakmak için 1216/1801 yılında kaleme aldığı istidanın üzerine yazılan derkenarda yer alan şu ifadeler, imtihan şartının yüzyılın başlarından itibaren var olduğunu göstermektedir: "Bu mâkûle imâmet cihetine mutasarrif olanlar cihet-i mezkûresin âhara kasr-ı yed eyledikte kable't-tevcîh ma'rifet-i şer'le lede'l-îmtihân âhara tevcîh olunmak muktezâ-yı şurûttandır. Emr u fermân devletlü sultanım hazretlerindir." bk. BOA, C. EV, No: 411, Gömlek no: 20818.

⁴² İmam tayinlerini gösteren tevcih belgelerinde evkaf müfettişlerinin i'lâmları için bk. BOA, C. EV, No: 486, no: 24572; BOA, C. EV, No: 67, Gömlek no: 3327; BOA, C. EV, No: 286, no: 14595; BOA, C. EV, No: 44, Gömlek no: 2199; BOA, C. EV, No: 231, Gömlek no: 11514; BOA, C. EV, No: 560, no: 28300; BOA, C. EV, No: 67, no: 3349; BOA, C. EV, No: 226, no: 11276; BOA, C. EV, No: 576, no: 29088, vb.

gerekli olan malumatın tahsili gün be gün azalmaktaydı. Bu da imam ve hatiplik görevlerini ifa edecek ehliyetli adayların sayısını önemli miktarda azaltmıştı. Artık “bu husûsun nazar-ı dikkat ve mütalaaya alınması muktezâ-yı diyânet ve farizadan” bulunmaktaydı.

Zikredilen bu sebeplerden dolayı Tevfik Efendi, 21 Cemaziyelâhir 1299/10 Nisan 1882 tarihinde Evkâf Nezareti’ne yazdığı tezkirede tıpkı muallimhâne-i nüvvâb ve dârü’l-muallimîn gibi “...fikh-ı şerîfin diyânât ve ibâdât kısmına mahsûs olarak Menşe-i Eimme ve Hutebâ...” adıyla bir okulun açılmasını teklif etmiştir.⁴³ Tevfik Efendi’nin gerekçeleri evkaf nazırı tarafından da kabul edilmiş ve nazır efendi 12 Receb 1299/10 Mayıs 1882 tarihinde başvekâlete yazdığı tezkirede böyle bir okulun açılmasının zaruri olduğunu belirtmişti. Nazır yazdığı tezkirede eğitimlerine itina ve dikkat edilmeyen adaylar için müstakil bir okul açılmasının zaruretini şu ifadelerle dile getirmektedir:

“...cihât-ı mezkûrenin îfâsı yolunda bilinmesi elzem olan mesâil-i fikhîye ve kıraât-ı Kur’âniye’yi istihsâlinden bî-behre kaldıkları ve halbûki hidemât-ı muazzama-i dîniyyeden bulunan imâmet ve hitâbet cihetlerini hâiz olanların böyle bî-behre olmaları rehîn-i cevaz olamayacağı arz ve izahtan müstağnî olması mülâbese-siyle bunlar için ta’lîm ve tadrîsi muktazî olan ulûmun vesâit-i tahsiliyesinin istikmâli derece-i vücûbta görüldüğünden bahisle makâm-ı ‘âcizî taht-ı nezâretinde olarak cennetmekân Fâtih Sultan Mehmed Hân Hazretleri Câmi-i şerîfiyle Şehzâde civârında bulunan darü’l-kurrâların ve Üskûdar’da dahî münâsib bir mahal-lin Menşe-i Eimme ve’l-Huteba ittihazıyla...”⁴⁴

27 Zilka‘de 1299/10 Ekim 1882 tarihinde ise Sadrazam Said Paşa saraya yazdığı tezkirede yukarıda dile getirilen gerekçeleri özetleyerek durumu padişaha arz etmiştir. 21 Zilhicce 1299/4 Kasım 1882 tarihinde yazıldığı anlaşılan derkenarda ise II. Abdülhamid’in yapılan teklifi kabul ettiği görülmektedir.⁴⁵

⁴³ BOA, İ. DH, No: 865, Gömlek no: 69189-2.

⁴⁴ BOA, İ. DH, No: 865, Gömlek no: 69189-1.

⁴⁵ BOA, İ. DH, No: 865, Gömlek no: 69189-3. Ma‘rûz-ı çâker-i kemînelerdir ki Resîde-i dest-i ta‘zîm olan işbu tezkire-i sâmiye-i vekâletpenâhîleriyle melfûf tezkire ve takrîr manzûr-ı ‘âlî buyurulmuş ve bervech-i istîzan mu‘âmelât-ı muktezânın îfâsı

Yukarıda kısaca temas ettiğimiz bürokratik aşamalardan sonra sıra okulun açılmasına gelmişti. Okul için Fatih ve Şehzadebaşı Camii yakınlarında bulunan darülkurrâlar ile Üsküdar'da münasip bir yer aranmaktaydı. Yani toplamda üç okulun açılması düşünülüyordu. Ancak Fatih'te Evkâf Nezareti tarafından tespit edilen yerler hakkında bazı problemler çıktığı bunun izalesi için sadaretin de devreye girdiği görülmektedir. Maarif Nezareti Mekâtib-i İbtidâiye Müdüriyeti'nde kaleme alındığı anlaşılan 12 Cumâdi'l-evvel 1300 tarihli tezkirede Evkâf Nezareti tarafından Menşe-i Eimme ve Huteba için tahsis edilmesi istenen darülkuruların birinin Fatih Sultan Mehmed tarafından bina edilen bir mektep, diğerinin ise Şeyhülislam Sa'dî Efendi'nin inşa ettirdiği küçük bir mektep olduğu zikredilmektedir. Bunlardan Fatih'in ihya ettiği ve Menşe-i Eimme ve Huteba yapılması düşünülen "... bu mektepte mutlaka ta'lim-i sıbyân olunması şart-ı vakıf icabından bulunduğu..." belirtilerek mektebin esas vaziyetinin değiştirilmesinin "...hem şart-ı vakıfa mugâyir ve hem de şer'e münâfi idugine binâen..." Menşe-i Eimme ve Huteba için daha münasip yerlerin bulunması istenmektedir.⁴⁶ Ancak Sadrazam Kamil Paşa 27 Cemâdi'lûlâ 1300/5 Nisan 1883 tarihinde kaleme aldığı tezkirede Fatih Camii civarında bulunup padişah iradesiyle Menşe-i Eimme ve Huteba'ya çevrilmesi düşünülen mektepteki talebelerin 11 Rebî'ülevvel 1300 tarihli ve 8 numaralı tezkire ile başka bir yere nakledilerek tahliye edilmelerini emrettiğini fakat bunun hâlâ gerçekleşmediğini ifade etmekteydi. Sadrazam bu emrin derhal icra edilip neticenin bildirilmesini istemiştir.⁴⁷

Uzun yazışma ve çalışmalardan sonra 4 Muharrem 1300/15 Kasım 1882 tarihli Tercüman-ı Hakikat Gazetesi'nin birinci sayfasında Menşe-i Eimme ve Huteba okulunun açıldığı "Mühim Bir İslah" başladığı altında ilan ediliyordu. Gazeteye göre bu okul "Padişah-ı dindâr ve şehinşâh-ı hilafet-şiâr şevketlü, kudretlü..." hünkârın maddî ve manevî bunca "icraat-ı hayriyeleri"nden sadece biriydi. Okullar yukarıda zikredildiği gibi Fatih Camii civarı

hususuna irâde-i seniyye-i cenâb-ı zillullâhî müteallik ve şeref-sudûr buyurularak zikrolunan tezkire ve takrîr îade kılınmış olmağla ol-babda emr u fermân hazret-i veliyyu'l-emrindir. Fî 25 Zilhicce 1299 ve Teşrîn-i evvel 1298.

⁴⁶ BOA, *MF.MKT.* No: 80, Gömlek no: 20.

⁴⁷ BOA, *MF. MKT.* No: 80, Gömlek no: 24.

ile Şehzade civarında Molla Hüsrev Camii nezdinde bulunan dâr-ülkurralar ile Üsküdar’da münasip bir mekânın Menşe-i Eimme ve Huteba ittihaz edilmesiyle açılmıştı.⁴⁸

3. MENŞE-İ EİMME VE HUTEBA’NIN MAHİYETİ

Yukarıda zikredilen arşiv kayıtları ile Tercüman-ı Hakikat Gazetesi’nde, açılan okulun niteliği hakkında bazı bilgilere tesadüf etmek mümkündür. Ayrıca mezkûr kaynaklarda burada eğitim verecek hocaların maaşları ile okulun diğer giderlerinin miktarı ve bu meblağın hangi kaynaktan karşılanacağı hakkında malumat da verilmektedir. 1500 kuruşu bulan bu meblağın nereden karşılanacağı hakkında ilk teklifler yine Hüseyin Tevfik Efendi tarafından sunulmuştur. Arşiv kayıtlarında okulun niteliği, burada verilecek eğitim ve öğretim ayrıca gider kalemleri şu şekilde ele alınmaktadır:

1. Bu okullara uhdelerinde imamet, hitâbet ve müezzinlik gibi ilmî cihetler (cihât-ı ilmiye) bulunup sıbyan mektepleri veya ibtidâî mekteplerde Kur’ân-ı Kerîm’i ezberleyen veya hatmeden talebelerden 15 yaşını geçenler devam edeceklerdi.

2. Okulun süresi 3 yıl olup haftada iki gün ders verilecekti.

3. Okulda okuyan öğrenciler her yıl reîsü’l-kurra, ders vekili, evkaf müfettişi ve huzur dersi mukarrirleri tarafından imtihan edilecekti.

4. Her yıl yapılan genel imtihanı kazananlar bir üst sınıfa geçebilecek, 3 yılı tamamlayanlar ise şehâdetnâme alacaklardı.

5. Menşe-i Eimme ve Huteba’da tahsil görmeyenler ile imtihan sonucunda şehadetname alamayanlara görev tevcihi yapılmayacaktı.

6. Okulda sarftan kafiye sonuna kadar Arapça, fıkıh’tan namaz ve zekât konuları, Kur’ân-ı Kerîm kırâati, hat ve imla dersleri okutulacaktı.

7. Menşe-i Eimme ve Huteba’da Arapça, Kur’ân kırâati, hat ve imla muallimleri ders verecekti. Maaşları ise ayda 150 kuruş olacaktı.

8. Kömür ve diğer masraflar için ayda 50 kuruş gider düşünül-

⁴⁸ Tercümân-ı Hakikat, “Mühim Bir Islah”, (4 Muharrem 1300), 1.

mekteydi. Öğretmen maaşları ile beraber her okul için sarf edilecek masraf 500 kuruş olacaktı. Bu durumda 3 şube için ayda 1500 kuruşluk bir gider planlanmaktaydı.

9. Toplam 1500 kuruş olarak planlanan meblağın Evkâf Hazinesi'nden karşılanması düşünülmüyordu. Bu miktarın 512 kuruşu münhal olan fakara maaşlarından karşılanacak geri kalan miktar ise bundan sonra gerçekleşecek münhal maaşlardan tesviye edilecekti.

10. Okul Evkâf Nezareti'ne bağlı olarak hizmet verecekti.⁴⁹

Menşe-i Eimme ve Huteba'nın niteliği tahlil edilirken ele alınacak önemli bir husus bu okulun gerçek anlamda bir okul olup olmadığının açıklığa kavuşturulmasıdır. Zira 1913 yılında açılan Medrese-i Eimme ve'l-Huteba'nın talebe sayısı hakkında şimdilik kesin bilgilere sahip olunmadığını vurgulayan Yazıcı, okulun ders programı göz önünde bulundurulduğunda bu kurumun bir okuldan çok, bir yıllık bir kurs olarak değerlendirilebileceğini belirtmektedir.⁵⁰ Salih Zengin ise bu okul hakkında fazla bir malumata sahip olunmadığını belirtmekte ayrıca Medrese-i Eimme ve'l-Huteba'nın her iki şubesinde yalnızca 13 talebenin mevcut olduğunu belirtmektedir.⁵¹

Menşe-i Eimme ve Huteba'yı bu anlamda değerlendirebilecek bir ders programı şu an için elimizde bulunmamaktadır. Konu hakkında en büyük eksiklik de budur. Ancak bu durum ileride nizamnâme veya ders programının açığa çıkarılmayacağı anlamına gelmemektedir. Bununla birlikte burada okutulacak dersler, kimlerin öğrenci olarak alınacağı, ders verecek öğretmenler ve eğitim süresi belirlenmiştir. Ayrıca her yıl reîsü'l-kurra, ders vekili, evkâf müfettişi ve huzur dersi mukarrirleri tarafından sınav yapılacak olması, eğitim öğretimin sonunda ise şهادetnâme verilmesi kurumun ciddiyetini göstermesi noktasından önemlidir. Bunun yanında Medrese-i Eimme ve'l-Huteba'nın ders programının bulunmasına rağmen bazı araştırmacılar tarafından bir kurs

⁴⁹ Bk. BOA, *İ. DH*, No: 865, Gömlek no: 69189; Tercümân-ı Hakikat, "Mühim Bir Islah", 1.

⁵⁰ Yazıcı, "Osmanlıların Son Döneminde Din Görevlisi Yetiştirme Çabaları Üzerine Bazı Gözlemler", 115.

⁵¹ Zengin, "Osmanlılar'da II. Meşrutiyet Döneminde Yeni Açılan Medreseler ve Din Görevlisi Yetiştirme Çalışmaları", 50.

olarak değerlendirilmesi buna benzer eğitim kurumlarının okul olarak değerlendirilebilmesi için ders programının varlığının yeterli olmadığını göstermektedir.

Menşe-i Eimme ve Huteba'nın her kesime hitap etmediği uhdelerinde imamet ve hitabet ciheti bulunan yani ileride imam ve hatip olabilecek kişilere mahsus bir kurum olduğu görülmektedir. Bunun sebebi bu dönemde imamet ve hitabet gibi vakıf görevlerine tayin edilecek kişilerin uhdelerinde bu cihetlerin bulunması gerektiğidir. Yani kendilerine babalarından imamet ve hitabet ciheti intikal etmeyen kişilerin imam ve hatip olma ihtimalleri yoktur ki bu kişilere imam-hatip eğitimi verilsin. Dolayısıyla bu dönemde herkese açık genel bir imam-hatip mektebinin söz konusu olamayacağı açıktır. Bu kural Medrese-i Eimme ve'l-Huteba'nın açıldığı yıl kabul edilen 1913 Tevcih-i Cihât Nizamnâmesi'nde de aynı şekilde devam etmiştir. Nitekim 1913 nizamnamesinin 11. maddesinde şartlı olmayan ilmî cihetlerin birisine sahip olan kişi vefat ettiğinde cihetin imtihanında kendini ispatlayan büyük evlada intikal edeceği belirtilmektedir. Vefat eden kişinin geride büyük erkek çocuğu bulunmaz veya imtihanı kazanamaz ise bu takdirde cihet küçük evlada kalacaktır. Ancak çocuk kesbi liyakat edene kadar cihet vekâleten başka biri tarafından tasarruf edilecektir. Eğer vefat eden kişinin geride birden fazla erkek evladı bulunursa cihet içlerinde en büyük olana tevcih edilecektir.⁵² Bu durumda Medrese-i Eimme ve'l-Huteba'ya kabul edilen öğrencilerin de bu şartı taşımaları gerektiği göz önünde tutulmalıdır. Bizce gerek Medrese-i Eimme ve'l-Huteba ve gerekse buraya kabul edilen öğrenciler hakkında daha detaylı bilgilere sahip olunsaydı zaten mahdut sayıdaki bu öğrencilerin, babaları cihet sahibi olan kişilerin çocukları oldukları görülecekti. Netice itibarıyla Menşe-i Eimme ve Huteba'nın sadece cihet sahibi çocuklara yönelik olduğu için okul olarak kabul edilemeyeceği düşüncesi bizce doğru bir tespit değildir. Zira bu yönüyle Medrese-i Eimme ve'l-Huteba'nın Menşe-i Eimme ve Huteba'dan farkı yoktur.

Bunun yanında aynı dönemde açılan ve başında “Menşe” tabiri bulunan okulların varlığı buranın da bu okullara benzer bir okul olarak değerlendirilebileceğini göstermektedir. Mesela aske-

⁵² *Düstur*, “1331 Tarihli Tevcih-i Cihât Nizamnâmesi”, 609-610, m. 11-12.

ri okullarda okutulan tabiiyyat, riyaziyyât ve coğrafya derslerini verecek hocaların yetiştirilmesi için açıldığı belirtilen⁵³ “Menşe-i Muallimîn” ile alakalı bazı arşiv kayıtları⁵⁴ ve malumat⁵⁵; yine başta seraskerlik olmak üzere askeri birliklere kâtip yetiştirmek için açılan “Menşe-i Küttâb-ı Askerî” ile ilgili birçok arşiv kaydı⁵⁶ ve bilgiler⁵⁷, Menşe-i Eimme ve Huteba'nın da tıpkı bu okullar gibi kendi bünyesi içerisindekileri yetiştirmek için açılmış bir meslek okulu olabileceği fikrini vermektedir. Tüm bunlarla birlikte bu düşüncenin daha fazla veri ile desteklenmeye ihtiyaç duyduğu açıktır.

4. MENŞE-İ EİMME VE HUTEBA'NIN KAPATILMASI

Menşe-i Eimme ve Huteba'nın açılışından beş yıl sonra kaleme alınan Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi mazbatasında okuldan beklenen faydanın temin edilemediği zira imam-hatip ve bunların tayinleri ile alakalı şikâyetlerin hala devam ettiği anlaşılmaktadır. 9 Rebiülahir 1305/25 Aralık 1887 tarihinde kaleme alınan mazbatada ise mahalle imamlarının bazı hususlarda “şer‘ ve nizama muğayir ahval” içerisinde oldukları bu sebeple bizzat padişahın imamet ve hitabet gibi önemli cihetlerin ehline tevcih edilmesi için tevcîh-i cihât nizamnamelerinde gerekli değişikliklerin yapıl-

⁵³ Bk. BOA, *BEO*, No: 11, Gömlek no: 767.

⁵⁴ Bk. BOA, *İ. DH*, No: 863, Gömlek no: 69113.

⁵⁵ Askeri okullara hoca yetiştirmek için açıldığı ifade edilen Menşe-i Muallimin hakkında bilgi veren Osman Nuri Ergin, okulun Daruşşafaka ders nazırı olan Süleyman Paşa'nın teşebbüsleri sonucu, asker hocalardan ve askeri binalardan istifade etmek suretiyle medrese talebelerinden sivil muallim yetiştirmek üzere, 1875 yılında açıldığını belirtmektedir. Daha geniş bilgi için bk. Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, 1-2/715-716; Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 2/477-478.

⁵⁶ Menşe-i Küttâb-ı Askerî müdür, muallim, talebe ve ders nazırları ile alakalı kayıtlar için bk. Osmanlı Arşivi, (BOA), *Maarif Nezâreti Tedrisat-ı İbtidaiye Kalemî*, [MF: *İBT*]. No: 13, Gömlek no: 46; BOA, *İ. DH*, No: 812, Gömlek no: 65566; BOA, *İ. DH*, No: 863, Gömlek no: 69113; Osmanlı Arşivi, (BOA), *Mabeyn-i Hümayun İrâdeleri*, [MB: *İ*]. No: 106, Gömlek: 63; BOA, *BEO*, No: 11, Gömlek no: 767; BOA, *BEO*, No: 225, Gömlek no: 16819; Osmanlı Arşivi, (BOA), *İrâde Mâliye [İ. ML]*. No: 8, Gömlek no: 24; Osmanlı Arşivi, (BOA), *İrâde Askerî [İ. AS]*, No: 10, Gömlek no: 47.

⁵⁷ Yeniçeri Ocağı'nın ilgasından sonra seraskerlik ve vilayetlerdeki ordu bürolarında çalışacak memurların yetiştirilmesi için açıldığı zikredilen okul, Seraskerlik binası içerisindeki dershanelerin mektep haline getirilmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Ergin, bu dershanelere okul şekli verilmesinin 1875 yılında gerçekleştiğini belirtmektedir. Daha geniş malumat için bk. Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, 1-2/713-714; Uğur Ünal, “20. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Askerî Mektepleri”, *Belleten* 73/267 (Ağustos 2009), 598, 600-601.

masını ferman buyurduğu belirtilmekteydi.⁵⁸ Tüm bu gelişmeler imam ve hatiplerin daha iyi yetiştirilmesi ve imamlık için gerekli olan malumat ile donanmış adayların tayini için açılan Menşe-i Eimme ve Huteba'ya bağlanan ümitlerin yavaş yavaş söndüğünü göstermektedir.

Bu arada 3 Zilka'de 1302/14 Ağustos 1885 tarihli Meclis-i Tedkîkât-ı Şeri'yye müzekkiresinden anlaşıldığına göre Menşe-i Eimme ve Hutebâ ile alakalı problemler açılışından iki yıl sonra ortaya çıkmaya başlamış ve izalesi mümkün olmayan bu sıkıntılar birkaç yıl sonra okulun kapanmasını netice vermiştir. Müzekkire ele alındığında bu problemleri ilk defa dile getirenlerin okulun bizzat muallimleri olduğu görülmektedir. Her üç şubede görevli hocaların toplu olarak meşihate verdikleri arzuhalde Menşe-i Eimme ve Huteba'da eğitim ve öğretimin devam ettiği, ancak bazı imam-hatip çocuklarının liyakatlerine bakılmaksızın babalarından münhal cihetlere tayin edildikleri belirtilmekteydi. Bu durumun sürmesi halinde Menşe-i Eimme ve Huteba'da eğitim gören çocukların okula devam etmesi sekteye uğrayabilecekti. Hocaların bu serzenişlerinde haklılık payı yok değildi. Zira okulun açılması esnasında dile getirilen şartlardan biri Menşe-i Eimme ve Huteba'da tahsil görmeyip şهادetname alamayanların imam-hatiplik görevine tayin edilemeyecekleriydi. Bu şekilde hem okulun açılıp eğitim ve öğretime devam edilmesi hem de bu okulda tahsil görmeyenlerin imamlık görevine atanması Menşe-i Eimme ve Huteba'yı manasız kılmaktaydı. Bu durumda adayların okula devam etmesi ve imtihan sonucunda şهادetname almalarının da bir anlamı kalmamaktaydı. Netice itibarıyla imamlar okula devamın mecburi hale getirilmesini istemektedirler. Ayrıca imamların dile getirdikleri şikâyetlerden biri de maaşlarını düzenli olarak alamamalarıdır. Bu durum okulun henüz sistemli bir şekilde işlemediğini göstermektedir. Muallim maaşlarının da içinde bulunduğu 1500 kuruşluk giderin sadece 500 kuruşu için kaynak bulunması, diğerinin ileride münhal olacak fukara maaşlarından karşılanacağını söylenmesi bu hususun bir problem olarak ortaya çıktığını göstermektedir.

⁵⁸ Osmanlı Arşivi, BOA, Yıldız Sadâret Resmi Maruzat Evrakı [Y.A. RES], No: 41, Gömlek no: 34.

Menşe-i Eimme ve Huteba hocalarının bu minvaldeki şikâyetleri üzerine Meclis-i Tedkikat-ı Şeriyye öncelikle okulun açılması için sadır olan fermanı ve okulun açılış şartlarını mecliste müzakere etmiştir. Bu şartlar içinde en çok üzerinde durulan madde "...bu suretle tahsil etmeyen ve lede'l-ımtihân yedinde şehadetnâme bulunmayanlara cihet tevcihi olmamasının usûl ittihâzı..." maddesidir. Buna göre Menşe-i Eimme ve Huteba'da okumadığı için şehadetnamesi olmayanların, başka yerlerde eğitim görüp imtihanında ehliyetleri ortaya çıksa dahi, cihetlerinin kendilerinden alınmasıyla (ref'iyle) başkalarına tevcihi gerekmektedir. Hâlbuki bu okulda tahsili şart koşulan malumat ve ehliyetin başka yerlerde daha ziyade elde edilmesi imkân dâhilindeydi. Bu durumda babasından intikal eden göreve asaleten tayin edilmemek veya görevden alınmak birçok şikâyet ve mağduriyeti de beraber getirecekti. Bunun yanında elinde Menşe-i Eimme ve Huteba şehadetnamesi bulunmadığı halde Teftiş Mahkemesi'nde icra edilen imtihanla ehliyetleri tespit edilen kişilerin imamlığa tayin edilmeleri ise padişah iradesine muhalif bir durumun ortaya çıkması demektir.

Müzekkirenin geneline bakıldığında iki önemli problemin söz konusu olduğu görülmektedir. Birinci problem Menşe-i Eimme ve Huteba'ya devam etmeyen talebelerin liyakatlerine bakılmaksızın imam olarak tayinleri. İkinci problem ise Menşe-i Eimme ve Huteba'ya devam etmediği halde başka yerlerde eğitim alıp imtihan sonunda ehliyeti sabit olanların durumunun ne olacağıdır? Bu durumdaki adayların asaleten atanmamaları adaletsizliği doğurmayacak mıdır? Müzakere sonucuna göre burada maslahat bu tür cihetlerin tevcihinde talibin aranacak kritere sahip olup olmamasının tespit edilmesidir. Yani aday ister Menşe-i Eimme'de ve isterse başka bir mahalde olsun, îfa edeceği cihetin gerektirdiği malumatı elde etmiş ise hatta hizmet için gerekli olan malumatı ziyadesiyle iktisap etmiş ise bu adayların sadece Menşe-i Eimme ve Huteba'dan şehadetname almadıkları sebep gösterilerek tayin edilmemelerinin adaletle bağdaşmayacağı vurgulanmaktadır. Netice itibarıyla Meclis-i Tedkikat-ı Şer'îye azaları ortaya çıkan keşmekeş ve adaletsizliğe çözüm olarak öncelikle Menşe-i Eimme ve Hutebâ mezunu olup şehadetnamesi olanların tekrar imtihan edilmeden atanabilmelerini; şehadetnamesi olmayıp da cihe-

te talip olanların ise Menşe-i Eimme ve Hutebâ talebesini imtihan eden aynı heyet huzurunda yapılacak imtihanla ehliyetleri tespit edilirse cihetin/görevin uhdelerine tevcihi hususunun usul olarak kabulünü maslahata daha uygun görmüşlerdir.⁵⁹ Ancak bu kararın Menşe-i Eimme Huteba'nın varlığını tartışılır hale getirdiği de aşikârdır. Zira bir yandan babalarından cihat intikal eden imam adaylarının daha iyi yetişmeleri için okul açmak; diğer yandan bu okulda tahsil görmeyen adayların da imam olabilmelerinin önünü açmak bizatihi okulun varlığını gereksiz hale getirmek demektir.

Nitekim tevcih-i cihât nizamnamesinin tadili için toplanan Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi'nin 9 Rebî'ülâhir 1305/25 Aralık 1887 tarihinde yaptığı teklif üzerine Heyet-i Vekile, 10 Cemâziyelahir 1305/23 Şubat 1888 tarihinde kendisinden beklenen faydayı temin edememesi yanında tevcih-i cihât nizamnamesinde yapılan tadilatla bu okulun varlığını gerektirecek bir maslahatın kalmadığını belirterek Menşe-i Eimme ve Huteba'nın üç şubesi- nin de kapatılmasına şu şekilde karar vermiştir:

“Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi'nin melfûf lâyiha-i nizâmîye ile beraber miyâne-i berkânemizde kıraat olunan işbu mazbatasında gösterildiği üzere tevcih-i cihat nizamnamesinin ta'dîli hakkında şeref-sâdır olan emr u irade-i isabet-âde-i cenâb-ı hilâfetenâhi mantûk-ı âlîsi vechile bu kere tanzîm olunan sâlifü'l-beyân nizamnâme lâyihası münderecâtı vezâif-i mühimme-i cihâtın tevfihi ve dâire-i meşru'iyet ve mazbûtiyyete ircâ'ı hakkındaki maksad hayr-ı mirsâd-ı âliye muvafık olmasıyla icrâ-yı vaz'ı ve mukaddemâ menşe-i eimme ve hutebâ nâmıyle teşkil kılınan 3 bâb mektebin şimdiye kadar muntazır olan fâideyi iktitâf olmamakla beraber ta'dilât-ı vâkı'adan dolayı bunlara maslahaten dahî lüzum kalmadığından lağvı hususunun Nezâret-i Evkâf-ı Hümâyûn'a havâlesi meclis-i âcizânemizden müttehiden bi't-tezekkür zikr olunan lâyiha leffên arz ve takdîm kılındı ise de kutbe-i ahvâlde emr u fermân hazret-i veliyyu'l-emrindir. 10 Cemâziyelahir 1305/10 Şubat 1303.

Sadrâzam Kâmil Mehmed b. Salih, Şeyhülislam Ahmed Es'ad, Şûrâ-yı Devlet Reîsi Mehmed Şekib b. Ahmed Arifi, Serasker İb-

⁵⁹ Osmanlı Arşivi, (BOA), *Evkaf defterleri [EV. d]*, No: 35634.

rahim b. Ali Saib; Bahriye Nazırı Hasan Hüsnü b. Hüseyin; Dâhiye Nâzırı Seyyid Ahmed Münir; Hariciye Nazırı Mehmed Said; Adliye Nâzırı Ahmed Cevdet; Mâliye Nâzırı Mahmud Celâled-din; Evkâf-u Hümayûn Nazırı es-Seyyid Mansurzâde; Ticaret ve Nâfia Nâzırı Seyyid Mustafa Vehbî, Maarif Nâzırı Münif; Sadaret Müsteşarı Seyyid Ali Şefki; Amedî-i Dîvân-ı Hümayûn Seyyid Mehmed Tevfik.⁶⁰

Bu kararlar imam-hatip okulunu ilk açma teşebbüsü böylece akim kalmıştır. Acaba Heyet-i Vekîle'nin Menşe-i Eimme ve Huteba'yı kapatma kararı isabetli olmuş mudur? Bu sorunun fiili cevabı 1913 yılında aynı mahiyette bir okulun ismindeki küçük bir değişiklikle tekrar açılması ile verilmiştir aslında. Bu defa Medrese-i Eimme ve'l-Huteba adıyla açılan okul Menşe-i Eimme ve Huteba okulunun kapanma sebeplerinden biri olarak gösterilen tevcîh-i cihat nizamnamelerinde yapılan düzenlemelerin böyle bir ihtiyaca cevap veremediğini göstermiştir. Nitekim tevcîh-i cihât nizamnamelerinin en kapsamlısı olan ve imamların tayin ve tevcihleri yanında hangi konularda imtihan edileceklerine varıncaya kadar teferruatlı bilgi içeren 1913 Tevcîh-i Cihât Nizamnamesi'nin ilan edildiği yıl bu defa Medrese-i Eimme ve'l-Huteba açılmıştır. Bu durum nitelikli imam-hatip yetiştirme sadece nizamnamelerle veya tayin kriterlerini düzenlemekle olamayacağını göstermektedir. Nitelikli imam-hatip yetiştirme hususu için müstakil bir okulun gerekliliği Cumhuriyet'ten sonra açılan ve açılmaya devam eden imam-hatip okullarıyla da ortaya konmuştur.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde imamlar günümüzdeki gibi sadece dinî görevler ifa eden devlet memurları değildi. Onlar devletin en küçük idarî birimi olan mahalle ve köylerin yöneticisi konumunda idiler. İfa ettikleri dinî hizmetler yanında mahalle umûru adı verilen başta nüfusla alakalı doğum, ölüm, nikâh, tezkire-i Osmânî olmak üzere mürur tezkiresi, kira ve satış kontratı, ikamet gibi birçok resmî muamelatta görev icra etmekteydiler. Bu tür resmî

⁶⁰ BOA, *Y.A. RES*, No: 41, Gömlek no: 34.

muamelelerin neredeyse tümünde mahalle imamlarının ilmühaber yazmaları gerekmektedir. Resmî muameleler imamların kaleme aldıkları bu ilmühaberler üzerine bina edilirdi. İmamların icra ettikleri bu resmî görevler birçok araştırmada⁶¹ dile getirildiği gibi 1829 yılında muhtarlık teşkilatının kurulması veya 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı ile sona ermemiştir. Hatta Tanzimat döneminde birçok yeni kurumun ihdası ile başlayan evrak yoğunluğu imamların görevlerini azaltmamış bilakis bu görevlerin artmasına sebep olmuştur. İcra ettikleri resmî görevlerin çokluğu yanında sıbyan mekteplerinin muallimliğini de yine imamlar yapmaktaydı. Bu görev ibtidaî mekteplerin açılmasından sonra da devam etmişti.

İmamların icra ettikleri gerek dinî ve gerekse dünyevî görevlerin çokluğu, çeşitliliği ve önemi, eğitimlerinin de o nispette ciddi olmasını gerektirdiği açıktır. Osmanlı Devleti'nde imamlar 19. yüzyılın son çeyreğine kadar genel medreseler, darülkurrarlar ve darülhadislerde yetişmiştir. Öncelikle yine imam, hatip veya müezzin olan babalarından eğitim alan imamlar, sıbyan mekteplerinde kıraat veya hafızlık eğitimi almış akabinde mahallelerinde bulunan yakın bir cami veya herhangi bir medrese, darülkurra ve darühadise devam etmişlerdir. Buralarda orta öğretim seviyesine tekabül eden derecelerde (bazılarına göre bu dereceler Dâhil ve Hâriç seviyeleridir) eğitim alan veya bu seviyelerdeki ders ve eserleri tamamlayan yani “ikmal-i nüsah” eden imam adaylarının imam ve hatiplik görevini yapabilecek ilmî düzeye geldikleri kabul edilmiştir. Ancak imam ve hatip olarak tayin edilmeleri için genelde evkaf müfettişleri tarafından icra edilen bir yeterlilik imtihanını kazanmak durumundaydılar. Netice itibarıyla 1880’li yıllara kadar doğrudan imam ve hatip yetiştiren bir eğitim kurumunun söz konusu olmadığı görülmektedir.

Tanzimat döneminden sonra başlayan reform ve yenilik arayışları eğitim alanında da kendisini göstermiş ve birçok yeni

⁶¹ Bk. Beydilli, *Osmanlı Dönemi'nde İmamlar*; 6; İzzet Er, “Hademe-i Hayrattan Din Görevliliğine”, *Diyanet Aylık Dergi* 202 (Ekim 2007), 6; Ziya Kazıcı, “Osmanlılarda Mahalle İmamlarının Bazı Görevleri”, *İslam Medeniyeti Dergisi* 5/43 (Mart 1982), 31; Mefail Hızlı, “Osmanlı Mahalle İmamlarının Performanslarına Dair”, *TESAM Akademi Dergisi* 1/1 (Ağustos 2014), 44.

eğitim kurumu ihdas edilmeye başlanmıştı. Birçok meslek kolu için medreselerden ayrı olarak açılmış müstakil okullar söz konusuydu. Muallimhane-i Nüvvab ve Dâru'l-Muallimîn gibi okullar yanında bir nevi meslek lisesi olarak da düşünebilecek Menşe-i Muallimin ve Menşe-i Küttab-ı Askerî gibi öğretmen ve kâtip yetiştirmeyi amaçlayan okullar da açılmıştı. 1881 yıllarında Evkaf Müfettişliği görevini yürüten ve bu vesileyle nitelikli imam-hatip sayısının hızla azaldığına şahit olan Hüseyin Tevfik Efendi, böyle bir meslek okulunun öncelikle imam-hatipler için elzem ihtiyaç olduğunu tespit edecekti. Bu dönemde gerek İstanbul ve gerekse taşrada imamların yetersizliği ile ilgili şikâyetlerin artması Hüseyin Tevfik Efendi'nin tespitlerini doğrulamaktaydı. İstanbul'da cihât sisteminin gereği olarak, vefat eden babalarından intikal eden imamet ve hitabet görevlerine talip olan adayların durumu, nitelik olarak imamet görevini îfa edecek düzeyden uzaktı. Yüzyıllarca devam eden bir teamül olarak babalarından intikal eden görevi îfa edecek imam ve hatip adaylarının öncelikle ebeveynleri tarafından ailelerinde, sonra sıbyan mekteplerinde yetiştirilmeleri söz konusuydu. Nitekim sıbyan mekteplerinde hafızlık yapan öğrencilerin genellikle imam ve müezzin çocukları olması da bunu göstermekteydi. Çünkü bu çocuklar babalarının deruhte ettikleri imam-hatip ve müezzinlik gibi cihetlerin tabii varisleriydiler. Ancak 19. yüzyılda süren uzun savaşlar, dâhilde meydana gelen siyasî çalkantılar ve bunların sonucu olarak ortaya çıkan ekonomik krizler toplumu ciddi anlamda fakirleştirmişti. İşte bu sebeple veliler, babaları vefat eden imam adaylarının eğitimlerine önceki dönemlerdeki gibi özen gösteremiyorlardı. Bu da adayların imamet görevini îfa edecek gerekli donanımı kazanamamalarına sebep olmaktaydı. Bu sebeple Hüseyin Tevfik Efendi 1881 yılında İstanbul'da babalarının vefatı ile imamet cihetini yüklenen çocukların 15 yaşından itibaren 3 yıllık bir eğitime tabi tutulacakları Menşe-i Eimme ve Huteba adında bir kurumun açılmasını teklif edecekti. 4 Kasım 1882 tarihli padişah iradesi ile açılan bu müessesenin ömrü uzun sürmemiş, 23 Şubat 1888 tarihinde Heyet-i Vekîle kararı ile kapatılmıştı.

Yaygın olan kanaate göre ise Osmanlı döneminde imam-hatip yetiştirmek için açılan ilk kurum 1913 senesinde medreselerin

ıslahı programı doğrultusunda açılan Medrese-i Eimme ve'l-Huteba'dır. Türkiye'de imam-hatip okulunun açılış serüvenini konu edinen tüm araştırmacılar aynı bilgiyi tekrarlamaktadır. Müstakil olarak imam-hatip okullarının açılış hususunu işleyen hiçbir eser Menşe-i Eimme ve Huteba'dan bahsetmemektedir. Bu çalışma bu bilginin tashihe muhtaç olduğunu zira imam-hatip yetiştirmek için açılan ilk kurumun 1913 yılında değil bu tarihten yaklaşık otuz yıl önce açılan Menşe-i Eimme ve Huteba olduğunu arşiv belgeleri ışığında ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

Abdülaziz Bey. *Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri*. haz. Kazım Arısan-Duygu Arısan. Günay. 2 Cilt. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.

Ahmet Cevdet Paşa. *Tarih-i Cevdet*. 12 Cilt. İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1966.

Ahmet Cevdet Paşa. *Târih-i Cevdet*. haz. Mehmet İpşirli. 4 Cilt. Ankara: TTK, 2018.

Akdağ, Mustafa. *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*. 2 Cilt. İstanbul: Cem Yayınevi, 1984.

Akgündüz, Ahmet. *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*. İstanbul: OSAV, 2013.

Akgündüz, Ahmet. *Osmanlı Kânunnâmeleri ve Hukûkî Tahlilleri*. 11 Cilt, İstanbul: OSAV Yayınları, 2016.

Akgündüz, Hasan. *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi*. İstanbul: Ulusal Yayınları, 1997.

Akyüz, Yahya. *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1982'ye)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, 1982.

Akman, Zekeriya. "Osmanlı Son Dönem Kurumlarından Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiye'nin Din Eğitimi ve Öğretimi Alanındaki Faaliyetleri". *İslami Araştırmalar Dergisi* 20/1 (Kış 2007), 86-88.

Arpağuş, Hatice K. *Osmanlı ve Geleneksel İslâm*. İstanbul: İFAV, 2014.

Alp, Hayrünnisa. *Meşrutiyetten Cumhuriyete Türkiye'de İlköğretim ve Programları (1913-1936)*. İstanbul: Nobel Bilimsel Eserler, 2017.

Atay, Hüseyin. *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1983.

Avcılar, Suna Başa. "Osmanlı Tabakalaşma Sistemine İlişkin Görüşler Üzerine Bir Değerlendirme", *Osmanlı*. 4/55-58, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.

Aydeniz, Tuğba Yalçın. “Osmanlı’da ilk Vaiz Yüksek Okulu Medresetü’l-Vâizin”, *Osmanlı İstanbulu 3: 3. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyum Bildirileri*. İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi: İBB, 2015. 597-621.

Ayhan, Halis. “İmam Hatip Lisesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/191-194. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Baltacı, Cahid. *15. ve 16. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*. 2 Cilt. İstanbul: İFAV, 1995.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Bâbiâli Evrak Odası Evrakı* [BEO], No: 113, Gömlek no: 8473; No: 158, Gömlek no: 11812; No: 11, Gömlek no: 767; No: 225, Gömlek no: 16819; No: 11, Gömlek no: 767.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Cevdet Evkaf* [C. EV]. No: 411, Gömlek no: 20818; No: 75, Gömlek no: 3739; No: 587, Gömlek no: 29611; No: 212, Gömlek no: 10578; No: 286, Gömlek no: 14595; No: 231, Gömlek no: 11514; No: 495, Gömlek no: 25007; No: 313, Gömlek no: 15924; No: 486, no: 24572; No: 67, Gömlek no: 3327; No: 286, no: 14595; No: 44, Gömlek no: 2199; No: 231, Gömlek no: 11514; No: 560, no: 28300; No: 67, no: 3349; No: 226, no: 11276; 576, no: 29088, vb.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Cevdet Maarif* [C. MF]. No: 95, Gömlek no: 4735; No: 39, Gömlek no: 1942; No: 91, Gömlek no: 4521;

BOA, Osmanlı Arşivi. *Dahiliye Mektubi Kalemi* [DH.MKT]. No: 1669, Gömlek no: 54; No: 1960, Gömlek no: 48; No: 429, Gömlek no: 94.

BOA, Osmanlı Arşivi. Dâhiliye Nezâreti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu [DH. TMIK.S]. No: 19, Gömlek no: 8.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Evkaf Defterleri* [EV. d]. No: 35634.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Hatt-ı Hümayûn* [HAT]. No: 1609, Gömlek no: 26.

BOA, Osmanlı Arşivi. *İrade Dâhiliye*, [İ. DH]. No: 865, Gömlek no: 69189; No: 863, Gömlek no: 69113; No: 812, Gömlek no: 65566; No: 1023, Gömlek no: 80723.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Maarif Nezareti Mektûbî Kalemi* [MF.MKT]. No: 259, Gömlek no: 66; No: 67, Gömlek no: 118; No: 240, Gömlek no: 24-3; No: 399, Gömlek no: 7. No: 166, Gömlek no: 41; No: 80, Gömlek no: 20; No: 80, Gömlek no: 24.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Maarif Nezâreti Tedrisat-ı İbtidaiye Kalemi* [MF. İBT]. No: 13, Gömlek no: 46.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı* [TS. MA. e].No: 833, Gömlek no: 48.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Meclis-i Vükela Mazbataları [MV]*. No: 48, Gömlek no: 30.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Sadâret Mektûbî Kalemî Nezâret ve Devâir Kalemi [A.}MKT. NZD]*. No: 269, Gömlek no: 55.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Mabeyn-i Hümayun İrâdeleri [MB. İ]*. No: 106, Gömlek: 63.

BOA, Osmanlı Arşivi. *İrâde Mâliye [İ. ML]*. No: 8, Gömlek no: 24.

BOA, Osmanlı Arşivi. *İrâde Askerî [İ. AS]*, No: 10, Gömlek no: 47.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Yıldız Esas Evrakı [Y. EE]*. No: 2, Gömlek no: 9.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Yıldız Sadâret Resmî Marûzat Evrakı [Y.A.RES]*. No: 58, Gömlek no: 24; No: 41, Gömlek no: 34.

Berki, Ali Himmet. *İstilah ve Tabirler*. Ankara: Doğu Matbaacılık, 1966.

Beydilli, Kemal. *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü*. İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı, 2001.

Cerîde-i İlmiye, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 33. Zilhicce 1335, 937.

Çelikaş, Hasan Sabri. *Osmanlı Yüksek Din Anlayışının Değişimi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.

Diñçer, Nahid. *1913'ten Günümüze İmam-Hatip Okulları Meselesi*. haz. M. Ertuğrul Düzdağ. İstanbul: Şule Yayınları, 1998.

Dögüş, Necati. *Osmanlı Devleti'nde İmamlık 19. Yüzyıl İstanbul Örneği*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.

Düstûr, 1. Tertip. “1286 Tarihli Tevcîh-i Cihât Nizamnâmesi”. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1289.

Düstur, 1. Tertip. “1290 Tarihli Tevcîh-i Cihât Nizamnâmesi”. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1290.

Düstûr, 2. Tertip. “1331 Tevcîh-i Cihât Nizamnâmesi”. Dersâadet: Matbaa-i Âmire, 1332.

Er, İzzet. “Hademe-i Hayrattan Din Görevliliğine”. *Diyanet Aylık Dergi* 202 (Ekim 2007), 6-9.

Ergin, Osman Nuri. *Türkiye Maarif Tarihi*. 3 Cilt. İstanbul: Eser Matbaası, 1977.

Hızlı, Mefail. *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Döneminde İlköğretim ve Bursa Sıbyan Mektepleri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1999.

Hızlı, Mefail. “Osmanlı Mahalle İmamlarının Performanslarına Dair”. *TE-SAM Akademi Dergisi* 1/1 (Ağustos 2014), 41-51.

İhsanoğlu, Ekmeleddin. “Osmanlı Eğitim ve Bilim Müesseseleri”. *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*. ed. Ekmeleddin İhsanoğlu. 2 Cilt. İstanbul: İRCİCA, 1998.

İnalçık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu (Toplum ve Ekonomi)*. İstanbul: Eren Yayıncılık, 2009.

İpşirli, Mehmet. “Cihet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/546. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Karînâbâdîzâde Ömer Hilmi-İsmet Sungurbey. *Eski Vakıfların Temel Kitabı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1978.

Kazıcı, Ziya. *Osmanlı Devleti'nde Toplum Yapısı*. İstanbul: Bilge Yayınları, 2003.

Kazıcı, Ziya. “Osmanlılarda Mahalle İmamlarının Bazı Görevleri”. *İslam Medeniyeti Dergisi* 5/43 (Mart 1982), 29-35.

Mehmed Emin Bey. “Târihçe-i Tarîk-i Tedrîs”. *Sebîliürreşâd* 17/439 (28 Ağustos 1335), 184-186.

Pakalın, M. Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 3 Cilt. İstanbul: MEB Yayınları, 1983.

Tercümân-ı Hakikat. 1325 (4 Muharrem 1300), 1.

Öcal, Mustafa. *100. Yılında İmam-Hatip Liseleri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013.

Öztürk, Cemil. “Selim Sabit Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/429-430. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *İlmiye Teşkilatı*. Ankara: TTK, 2014.

Unat, Faik Reşit. *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*. Ankara: MEB, 1964.

Ünal, Uğur. “20. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Askerî Mektepleri”. *Belleten*. 73/267 (Ağustos 2009), 598, 600-601.

Yazıcı, Nesimi. “Osmanlıların Son Döneminde Din Görevlisi Yetiştirme Çabaları Üzerine Bazı Gözlemler”. *Diyanet Dergisi* 27/4 (Ekim-Kasım-Aralık 1991), 55-123.

Yazır, Muhammed Hamdi. *Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar (Ahkâmu'l-Evkâf)*. haz. Nazif Öztürk. Ankara: TDV Yayınları, 1995.

Yediyıldız, Bahaeddin. “Osmanlı Toplumunu”. *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*. ed. Ekmeleddin İhsanoğlu. 2 Cilt. İstanbul: İRCİCA, 2013.

Zengin, Salih. *Tanzimat Dönemi Osmanlı Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi*. İstanbul: MEB Yayınları, 1999.

Zengin, Salih. *Medreseden Dârülfünûn'a Türkiye'de Yüksek Din Eğitimi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2011.

Zengin, Salih. “Osmanlılar’da II. Meşrutiyet Döneminde Yeni Açılan Medreseler ve Din Görevlisi Yetiştirme Çalışmaları”. *İslam Araştırmaları Dergisi* 36 (Aralık 2016), 33-61.

Huzûr-ı âli-i nezâretpenâhîye

Erîke-i pîrâ-yı hilâfet-i İslamiyye şevketlü mehâbetlü kudretlü velîni‘met-i ‘âlem ve velîni‘met-i bî-minnetimiz şehriyâr-i âlî-câh Gâzî Sultan Abdulmahid Hân -zalle ilâ edemallâhu ömruhû ve saltanatuhû ve efâda ale’l-‘âlemîn birrehû ve ihsânehu- efendimiz hazretlerinin müselle-i enâm olan diyânet ve adâlet ve efkâr-ı ‘âliye-i mülûkâneleriyle bi-lütfihî te‘âlâ pek çok ıslahât-ı nafi‘a vücûda geleceği derkâr ve bi’l-cümle esdikâ-yi bendegân ve dâ‘iyân-i saltanât-ı seniyye -ennâs ‘alâ sulûk-i mulûkihim- misdâkınca metbû-i mefhamine iktida ile hâl ve iktidârına göre menâfi-‘i umûmiyyeye dâir birer eser-i bergüzîdenin asr-ı mehâsin-hisâr-ı hazret-i şehriyârîye ilhâkına çalışmakta olduğu nazar-ı memnûniyetle görülmekte ve işitilmektedir.

Ma’lûm-ı ‘âli-i nezâretpenâhîleri buyurulduğu üzere merkez-i saltanat-ı seniyye olan şehri-i şehîr-i İstanbul’un heman her hatvesinde ulviyyet-i İslâmiyye’nin nümûnesini gösterir eslâf-ı kirâmın ihyâsına muvaffak oldukları nice âsâr-ı celîle meşhûd ve bâ-husûs cevami‘ ve mesâcid ve sâir menâfi-i umûmiyyeye dair müberrat ma’mur ve mevcûd ve cevami‘ ve mesâcidde îfâ-yı salavât-ı mefrûza olunmakta olduğu ma’lûmdur. Ancak her mü’min mükellef-i ahkâm-ı salât vemâ-vecebe aleyh ve tecvîd üzere kıraat-ı Kur’aniyyeyi bilmek farîzadan olduğu gibi mu‘zam-ı hidemât-ı dîniyyeden imâmet ve hitâbet hizmetiyle muktedâ-bih olan zevâtın salâh-ı hâl ve ahkâm-ı salâta dâir mesâil-i fikhiyye ve fazîlet-i ‘ilmiyyesi ve meslek-i mahsusla kıraat-ı Kur’aniyye’ye müntesip olması farîza-i lâzîmeden bulunmuş ve hâfiz ve hamele-i Kur’an’dan bulunmasıyla farz-ı kifâye ve fezâil-i memdûha ve müstahseneden addolunmuştur.

Binaenealeyh eslâf-ı kirâm bu hususa atf-ı nazar-ı ihtimam ile mekâtib-i sıbyâniyyede evvele mirde ta‘lîm-i Kur’an-ı Kerîm ve tecvîd-i etfâl-i müslimîne ta‘lîme himmet ve huffaz ve hamele-i Kur’an yetiştirmeğe sa’y ve gayret ve ta‘lîm-ı kıraat için darükkurrâlar te’sisiyle ve yine pek büyük hizmet eylemişlerdir.

Fakat inkılâb-ı asr ve zamanla bu husûsa dahî bir ihtimamsızlık târi olarak darükkurrâların bir kısmı ma’mûre ise de mesdûd ve şeyhulkurrâları îfâ-yı vazîfeye i‘tinâ etmediklerinden kıraate muktedir ehil ve erbâb eimme ve hutebânın vücûdu ma’dûd olmağa başlamıştır.

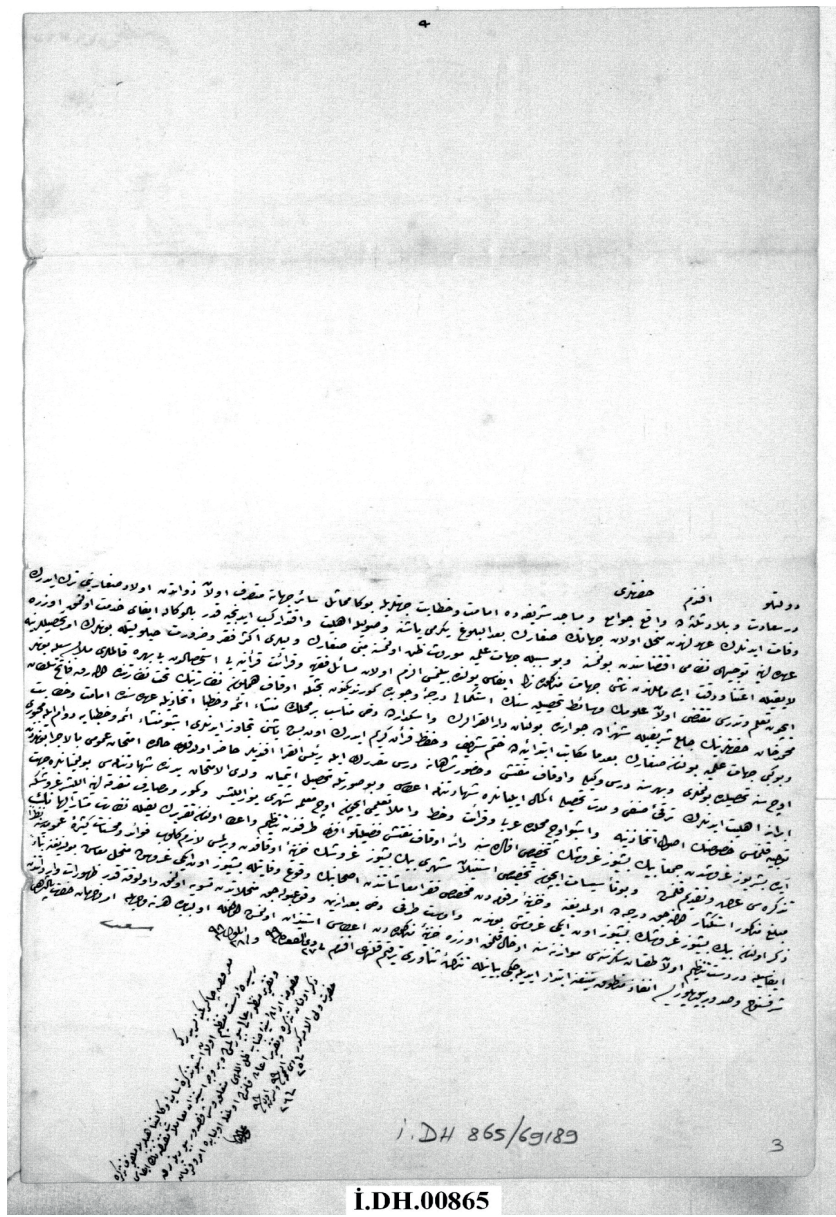
Gerçi bilâ-veled cihât-ı münhalenin ehline tevcih ve tefvîzine Mahkeme-i Teftişçe sarf-ı himmet ve bezl-i makderet olunmakta ise de cihât ashâbından evlâd-ı sığârını terk ederek vefat edenlerin uhdelerinde bulunan imâmet ve hitâbet ve buna mümâsil cihetler sağır ba'de'l-bülûğ 20 yaşına vüsûluyla ehliyet ve iktidar kesb edinceye dek niyâbeten tevcîhi nizâmı iktizâsından bulunduğu ve bu sûretle cihât-ı ilmiyye mevrûs zannolunduğuna mebnî bu misüllü sığârın velîleri ekseriya fakr u zarûret mülâbesesiyle lâ-yıkıyla emr-i tahsillerine i'tinâ edemeyip bu vesîleyle ma'lûmât-ı lâzimenin kesb ve tahsili gün begün azalmakta ve ehil erbâb-ı eimme ve hutebâ sayılmakta olduğundan bu husûsun nazar-ı dikkat ve mütalaaya alınması muktezâ-yı diyânet ve farîzadan bulunmuştur.

Binâ-berîn sâye-i şevket-vâye-i hazret-i pâdişahîde fikh-ı şerîfin muamelat kısmıyla fûnûn-ı sâire ve hat ve imla ta'lîmiyle matlûb vecihle hükkam-ı şer'îyye yetiştirmeğe muallimhâne-i nüvvâb; ve adliyye hukuk ve me'mûrîn-i mülkiye ve rüşdiye muallimlerine darû'l-muallimîn ve buna mümâsil mekâtib-i 'âliye te'sîs buyurulduğu ve lede'l-imtihân şehâdetnâme ile emr u tahsil mecbûrî olduğu gibi fikh-ı şerîfin diyânât ve ibâdât kısmına mahsûs olarak Menşe-i Eimme ve Hutebâ olmak sarfdan kafiye hitamına kadar Arabî ve mesail-i salât ve cum'a ve nikâha dâir fikh-ı şerîf ve fenn-i kırâat ile devâir-i hükûmete eimme vasıta-i i tebliğ olduklarından hat ve imlâya ihtiyaç cihetiyle hatt ve imlâ ta'lîm kılınmak ve 3 sene müddet-i tahsil mecbûrî tutulmak ve nezâret-i celîleleri tahtında bulunmak üzere el-hâletü hâzihi mevcut ve ma'mûr olan ve cennetmekân Fatih Sultan Mehmed Han Câmi-i Şerîfleri civârıyla Şehzâde civârında Molla Hüsrev Câmi-i Şerîfi nezdinde bulunan darülkurraların ve Üsküdar'da dahî münâsip bir mahallin haftada ikişer gün kıraat ve sâlifü'l-beyân Arabî ve hat ve imla ta'lîm olunmak için Menşe-i Eimme ve Huteba ittihazıyla Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse ahâlisinden uhdesinde imâmet ve hitâbet ve müezzinlik ve bu gibi cihât-ı ilmiyye bulunan sığârın ba'demâ mekatib-i ibtidâiyede hatm-i şerîf ve hıfz-ı Kur'ân ederek 15 yaşını tecâvüz edenleri Menşe-i Eimme ve Hutebâ'ya devâm ile tahsilde bulunmaları ve beher sene ders vekîli ve müfettiş ve huzur-ı şâhâne ders mukarrirleriyle reîs-i kurra

efendiler dâileri hazır oldukları halde imtihan-ı umûmî bi'l-icrâ bunlardan ibrâz-ı ehliyet edenlere terakkî-i sınıf; ve müddet-i tahsîli ikmal edenlere şehadetnâme i'tâsıyla tevcîh-i cihete müstehak olmaları ve bu sûretle tahsîl etmeyen ve lede'l-imtihân yedinde şehadetnâme bulunmayanlara cihet tevcih kılınmamasının usul ittihâzı pek çok fevâid-i diniyye ve muhsenât-ı adîdeyi mûcib olacağından ve beher mahal için Arabî ve kıraat ve hat ve imla muallimlerine şehriye 150'şer ve kömür ve masârif-ı mütefarrikalarına 50'şer kuruşdan ayda beşer yüz kuruştan 3 mahalle 1500 kuruşun Hazîne-i Evkâf-ı Hümâyûn'dan masraf tahsîsi kifâyet edeceğinden ve böyle bir masârif-ı cüz'iyeye ihtiyarıyla husûlü derkâr ve diyânet-i İslamiye'ye hizmetle menfe'at-ı 'umûmiyesi âşikâr bulunan husûsun icrâsına pâdişâh-ı diyânetperver zat-ı şevket-meâb hazret-i hilâfetpenâhî efendimiz hazretlerinin taraf-ı eşref-i mülûkânelerinden belki maa-ziyâde müsâ'ade-i seniyye buyurulacağı emr-i meczûm ve be-didâr olmağla bu sûret nezd-i âli-i nezaretpenâhîlerinde tasvîb buyurulduğu halde icrâ-yı icâbî zımında keyfiyetinin atebe-i aliyye-i hazret-i şehriyarîye arz ve istîzan kılınması vazîfelerinin îfâsıyla huffâz ve ehl-i kıraat yetiştirmek için şeyhü'l-kurrâlara dahî vesâyâ-yı lâzime tebliğ olunması zımında hey'et-i teftîşiyeye emr u ferman buyurulması bâbında ve herhalde emr u fermân hazret-i men-lehu'l-emrindir. Fî 21 Cemâziyelâhir 1299.

Dâi-yi Müfettiş-i Evkâf-ı Hümâyûn
Hüseyin Tevfik

EK-2: Sadrazam Said Paşa'nın Menşe-i Eimme ve Huteba ile alakalı Evkaf Nezareti'nden gelen isteği padişaha arz ettiği 27 Zilka'de 1299 tarihli tezkire ve saraydan yazılan derkanâr: BOA, Osmanlı Arşivi. *İrade Dâhiliye [İ. DH]*. No: 865, Gömlek no: 69189-2.

i. DH 865/69189

İ.DH.00865

Devletlü Efendim Hazretleri

Dersa‘âdet ve Bilâd-ı selâsede vâki‘ cevâmi‘ ve mesâcid-i şerîfede imâmet ve hitâbet cihetleriyle buna mümâsil cihâta mutasarrıf olan zevâtın evlâd-ı sığârını terk ederek vefat edenlerin uhdelerine münhal olan cihâtın sığârın ba‘de’l-bülûğ yirmi yaşına vusûlüyle ehliyet ve iktidâr-ı kesb edinceye kadar bi’l-vekâle îfâ-yı hizmet olunmak üzere uhdelerine tevcîhi nizâmı iktizâsından bulunmasına ve bu sebeple cihât-ı ilmiye mevrûs zannolunmasına mebnî sığârın velîleri fakr u zarûret haylûletiyile bunların emr-i tahsillerine lâyıkiyla i‘tinâ ve dikkat edememelerinden nâşi cihât-ı mezkûrenin îfâsı yolunda bilinmesi elzem olan mesâil-i fikhîyye ve kırâat-ı Kur’âniye’yi istihsâlinden bî-behre kalmaları mülâbesesiyle bunlar için ta‘lîm ve tadrîsi muktazî olan ‘ulûmun vesâit-i tahsîliyesinin istikmâli derece-i vücubta görüldüğünden bahisle Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti’nin taht-ı nezâretinde olarak Fatih Sultan Mehmed Hân hazretleri Câmi-i şerîfiyle Şehzâde civârında bulunan darü’l-kurrâların ve Üsküdar’da dahî münâsip bir mahallin Menşe-i Eimme ve Hutebâ ittihâziyle uhdesinde imâmet ve hitâbet ve bu gibi cihât-ı ilmiyye bulunan sığârın ba‘demâ mekâtib-i ibtidâiyede hatm-i şerîf ve hıfz-ı Kur’an ederek 15 yaşını tecâvüz edenler işbu Menşe-i Eimme ve Hutebâ’ya devâm ile mecbûrî 3 sene tahsilde bulunmaları ve beher sene ders vekîli, evkâf-ı hümâyûn müfettişi ve huzûr-ı şâhâne dersi mukarrirleriyle reîsü’l-kurrâ efendiler hâzır oldukları halde imtihân-ı ‘umûmî bi’l-icrâ bunlardan ibrâz-ı ehliyet edenlerin terakkî-i sınıfı ve müddet-i tahsîli ikmâl eyleyenlere şehâdetnâme i‘tâsı ve bu sûretle tahsîl etmeyen ve lede’l-ımtihân yedinde şehadetnâmesi bulunmayanlara cihet tevcih kılınmaması husûsunun usul ittihâzına ve işbu üç mahalde Arabî ve kırâat-ı Kur’ân ve hat ve imlâ muallimlerine şehrî 150’şer ve kömür ve masârıf-ı müteferrikalarına 50’şer kuruş ki ayda beşyüz kuruştan cem‘ân 1500 kuruşun tahsisi ifadesine dair Evkaf Müfettişi faziletlü efendi tarafından tanzim ve i’ta olunan tahririn leffiyile nezâret-i mişârun-ileyhânın tezkiresi arz ve takdim kılınmış ve bu te’sîsât için tahsîsi istenilen şehrî bin beş yüz kuruşun Hazîne-i Evkaf’tan verilmesi lâzım gelip fevâid ve muhsenât-ı kesîre-i ‘umûmiyesine nazaran meblâğ-ı mezkûr istiksâr olunacak derecede olmadığına

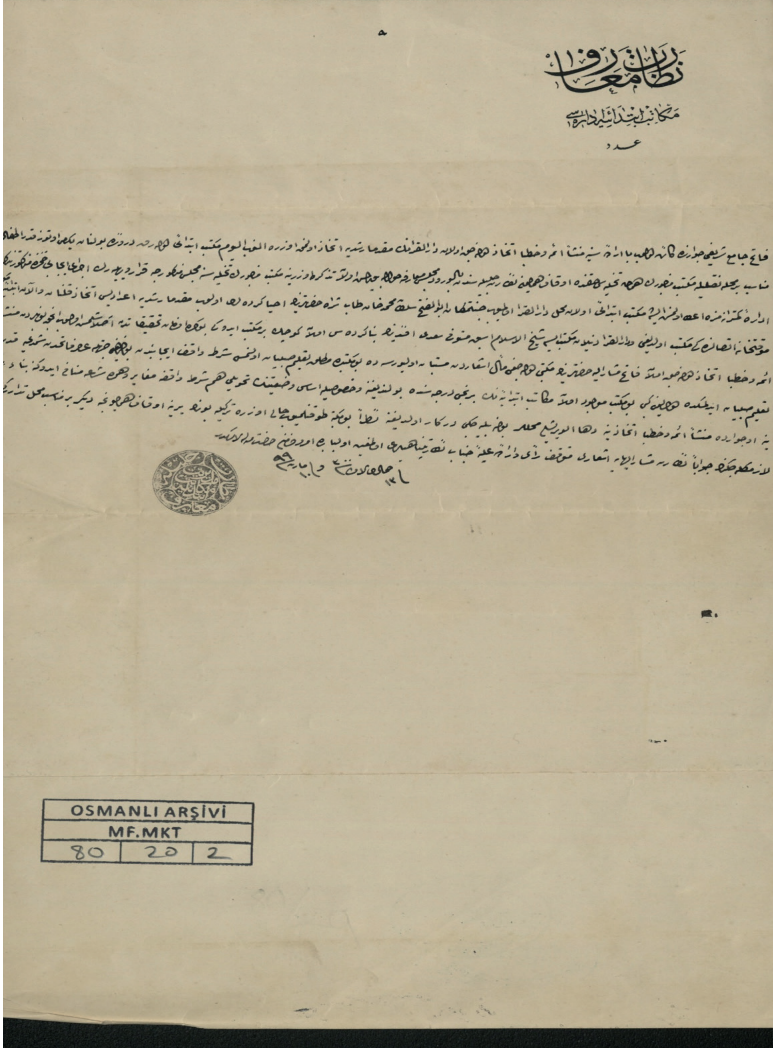
ve hazîne-i merkûmeden muhassas fukara maaşâtından ashâbının vuku-ı vefâtıyla 512 kuruş münhâl maaş bulunduğuna binâen zikr olunan 1500 kuruşun 512 kuruşu bundan ve üst tarafı dahi ba‘dezîn vuku‘bulacak münhâlattân tesviye olunmak ve ol-vakte kadar zuhûrât-ı vâridâttan şeref-sunûh ve sudûr buyurulur ise infâz-ı mantûk-ı münîfine ibtidâr eyleyeceği beyânıyla tezkire-i senâverî terkîm kılındı efendim. Fî 27 Zilka‘de 1299 ve fî 28 Eylül 1298.

Saîd

Ma‘rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki

Resîde-i dest-i ta‘zîm olan işbu tezkire-i sâmiye-i vekâlet-penâhîleriyle melfûf tezkire ve takrîr manzûr-ı ‘âlî buyurulmuş ve ber-vech-i istîzan mu‘âmelât-ı muktezânın îfâsı husûsuna irâde-i seniyye-i cenâb-ı zıllullahi müteallik ve şeref-sudûr buyurularak zikrolunan tezkire ve takrîr i‘âde kılınmış olmağla ol-bab-da emr u ferman hazret-i veliyyu’l-emrindir. Fî 25 Zilhicce 1299 ve Teşrîn-i evvel 1298.

EK-3: Menşe-i Eimme ve Huteba'nın açılmasına karar verildikten sonra Evkâf Nezareti'nin Fatih'te okul için tespit ettiği yerlerin sıbyan mektebi olup, vakıf şartlarının bu mekteplerin başka bir okula çevrilmesine imkan vermediğine, Menşe-i Eimme ve Huteba için başka uygun bir yer aranması gerektiğine dair Mekâtib-i İbtidâiye Dairesi'nin 12 Cemaziyelevvel 1300 tarihli tezkiresi: BOA, Osmanlı Arşivi. Maarif Nezareti Mektûbî Kalemi [MF.MKT]. No: 80, Gömlek no: 24.

Nezâret-i Ma'ârif Mekâtib-i İbtidâiye Dâiresi

“Fatih Câmi-i şerîfi civârında kâin olup bâ-irâde-i seniyye Menşe-i Eimme ve Hutebâ ittihaz olunacak olan dârü'l-kurrânın mukaddemâ rüşdiye ittihaz olunmak üzere olunup el-yevm mekteb-i ibtidâî olarak derûnunda bulunan yirmi otuz kadar etfâlin münâsib bir mahalle nakliyle mekteb-i mezbûrun hemân tahliyesi hakkında Evkâf-ı Hümâyûn Nezâret-i Celflesi'nden bi'l-vürûd Meclis-i Ma'ârif'e havâle buyurulmuş olan tezkire üzerine mekteb-i mezbûrun tahliyesine meclis-i mezkûrca karar verilerek icrâ-yı îcâbî zımında mezkûr tezkire idâre-i kemterânemize i'tâ olunmuş ise de mekteb-i ibtidâî olan mahall dârü'l-kurrâ olmayup cennetmekân Ebu'l-feth Mehmed Hân tâb-serâh hazretlerinin ihyâ-gerdeleri olup mukaddemâ rüşdiye i'dâdîsi ittihaz kılınan ve el'ân ibtidâiye mektebi olan muvakkithâne ittisalindeki mekteb olduğu ve dârü'l-kurrâ denilen mekteb ise şeyhülislâm-ı esbak müteveffâ Sa'dî Efendi'nin binâgerdesi olan küçük bir mekteb idugi bu kere olunan tahkikattan anlaşılmış olup ancak bunlardan Menşe-i Eimme ve Hutebâ ittihaz olunacak olan Fatih mişarunileyh hazretlerinin mektebi olacağı meâl-i iş'ârdan müstebân oluyorsa da bu mektepte mutlaka ta'lîm-i sıbyân olunması şart-ı vakıf îcâbından bulunduğu cihetle asr-ı Fâtih'ten şimdiye kadar ta'lîm-i sıbyân edilmekte bulunduğu gibi bu mekteb mevcut olan mekâtib-i ibtidâiyenin birinci derecesinde bulunduğu ve husûsuyla esas vaz'iyetinin tahvîli hem şart-ı vâkıfa muğâyir ve hem de şer'e münâfî idugine binâen yine o civarda Menşe-i Eimme ve Hutebâ ittihâzına daha elverişli mahaller bulunabileceği derkâr olduğuna nazaran bu mektebe dokunulmayub hâli üzere terkiyle bunun yerine Evkaf-ı Hümâyûnca diğer bir münâsib mahal tedâriki lazım geleceğinin cevâben nezâret-i mişârun-ileyhâya iş'ârı mütevakkıf-ı re'y-i dârende-i aliyye-i cenâb-ı nezâretpenâhîleri olmağın ol-babda emr u ferman hazret-i veliyyu'l-emrindir. 12 Cumâdi'l-evvel 1300/ 10 Mart 1299.

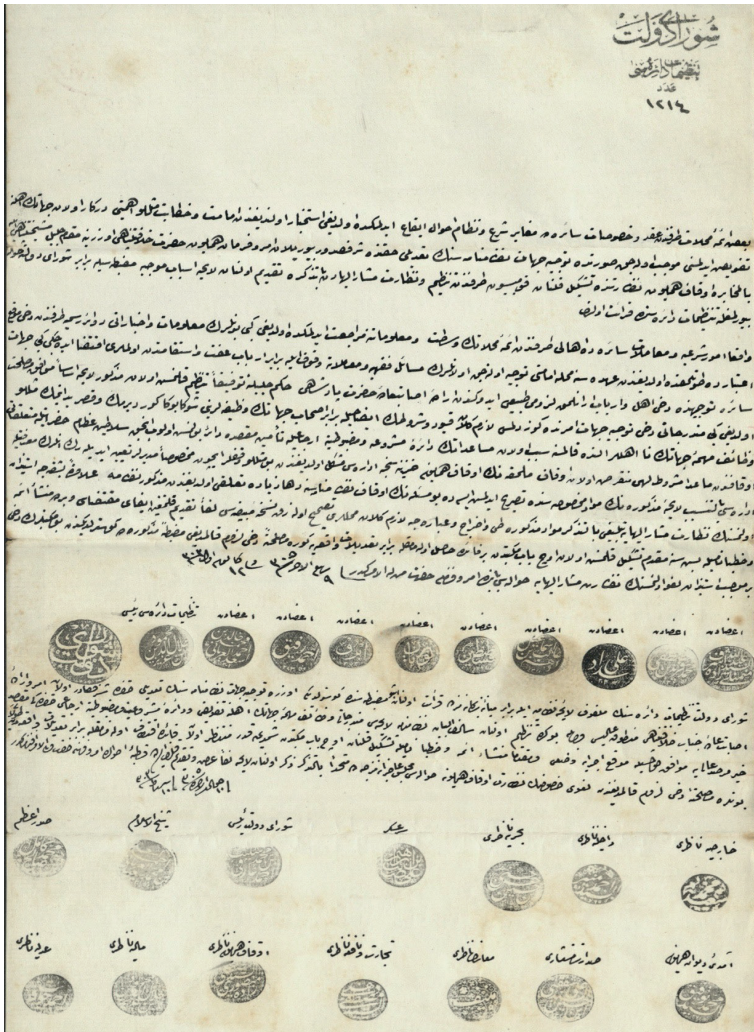
Mühim bir ıslah

Pâdişâh-ı dindâr ve şehinşâh-ı hilâfet şî'âr şevketlü, kudretlü, efendimiz hazretlerinin maddî ve ma'nevî bunca icraât-ı hayriyeleri meyânında ber-vech-i âtî i'lân-ı resmî ile tebşîr olunan ıslah-ı hayriyeleri hakîkaten bi'l-cümle efrâd-ı ümmet-i Muhammedi garîk-i melce-i meserret ve da'avât-ı hayriyye-i hazret-i zıllullâhîye her kimi bir kat daha mecbûr-ı muvâzabet eyleyecek ıslahât-ı mühimmeden olmağla i'lân-ı mezkûrun maan-li't-teşekkür burada derciyle ber-vech-i âtî tezyîn-i sûtûna müsâra'at ederiz:

Dersa'âdet ve Bilâd-ı selâsede cevâmi-i şerîfede imâmet ve hitâbet cihetleriyle buna mûmâsil sâir cihâta mutasarrıf olan zevâtın evlâd-ı sığarlarını terk ederek vefat edenlerin uhdelerinden münhal olan cihâtın sığarın ba'de'l-bülüğ 20 yaşına vusûlüyle ehliyyet ve iktidar kesb edinceye kadar bi'l-vekâle îfa-yı hizmet olunmak üzere uhdelerine tevcihi nizâmı iktizâsından bulunmasına ve bu sebeple cihât-ı ilmiyye mevrûs zan olunmasına mebnî sığarın velîleri ekser ya fakr u zarûret haylûletiyle bunların emri tahsillerine layıkıyla i'tinâ ve dikkat edememelerinden cihât-ı mezkûrenin îfası yolunda bilinmesi elzem olan mesâil-i fikhiyye ve kıraat-ı Kur'âniyye'yi istihsâlinden bî-behre kalmaları mülâbesesiyle bunlar için taallüm ve tedrîsi muktazî olan ulûmun vesâit-i tahsîliyesinin istikmâlî derece-i vücubta görüldüğünden mahsûsan muvazzaf muallimler ta'yîniyle Evkâf-ı Hümâyûn Nezaret-i Celîlesi'nin taht-ı nezâretinde olarak Fatih Sultan Mehmed Hân Hazretleri'nin cami-i şerîfleri civârıyla Şehzâde civârında Molla Hüsrev Câmi-i şerîfi nezdinde bulunan dâr-ı kurrâların ve Üsküdar'da dahi münâsib bir mahallin Menşe-i Eimme ve Huteba itti hazıyla uhdesinde imâmet ve hitâbet ve bu gibi cihât-ı ilmiyye bulunan sığarın ba'demâ mekâtib-i ibtidâiyede hatm-i şerîf ve hıfz-ı Kur'ân-ı Kerîm ederek 15 yaşını tecavüz edenleri haftada ikişer gün fikh-ı şerîfin diyânât ve ibâdât kısmına mahsûs olarak sarfdan kafiye hitamına kadar Arabî ve mesâil-i salât ve zekâta dâir fikh-ı şerîf ve fenn-i kıraat ile hatt ve imlâ tedrîs ve ta'lîm kılınmak üzere işbu Menşe-i Eimme ve Hutebâ'ya devâm ile mecbûrî 3 sene tahsilde bulunmaları ve beher sene ders vekîli ve evkâf-ı hümâyûn müfettişi ve huzûr-ı şâhâne ders mukarirleriyle reîs-i kurrâ efendiler hâzır oldukları halde imtihân-ı 'umûmî bi'l-icrâ bunlardan ibrâz-ı ehliyyet edenlerin terakki-i sınıfı ve müddet-i tahsîli ikmâl edenlere şehâdetnâme i'tâsı ve bu sûrette tahsîl etmeyen ve lede'l-ımtihân yedinde şehâdetnamesi bulunmayanlara

cihet-i tevcîhiye kılınmaması hususlarının usûl ittihazına Evkaf-ı Humayun Nezaret-i Celilesi'nden bâ-tezkire vuku'bulan iş'âr üzerine bi'l-istîzan irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhî şeref-sudûr buyurulmuş olmağla keyfiyyetin i'lânına ibtidâr kılındı.

EK-5: Şûrâ-ı Devlet Tanzimat Dairesi'nde Menşe-i Eimme ve Huteba'nın kapatılmasına dair alınan karar layihası ve bu mazbata üzerine Hey'et-i Vekile'nin okulun kapatılmasına dair kesin kararını ihtiva eden 10 Cemâziyelahir 1305 tarihli belge: BOA, Osmanlı Arşivi. *Yıldız Sadâret Resmî Marûzat Evrakı* [Y.A.RES]. No: 41, Gömlek no: 34.

Şûrâ-yı Devlet Tanzîmât Dâiresi

Ba'zı eimme-i mahallât tarafından ve husûsât-ı sâirede muğayir-i şer' ve nizâm ahval îka' eyledikte olduğu istihbâr olduğundan imâmet ve hitâbet misillü ehemmiyeti derkâr olan cihâtın ehline tefvîz edilmesini mûcib olacak surette tevcîh-i cihât nizamnâmesinin ta'dîli hakkında şeref-sudûr buyurulan emr u fermân-ı hümâyûn-ı hazret-i hilâfetpenâhî üzerine makâm-ı celîli meşîhetpenâhî ile bi'l-muhâbere Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'nde teşkîl kılınan komisyon tarafından tanzîm ve nezâret-i mişârun-ileyhâdan bâ-tezkîre takdîm olunan lâyiha esbâb-ı mûcibe mazbatasıyla beraber Şûrâ-yı Devlet'e havâle buyurulmağla Tanzîmât Dâiresi'nde kıraat olundu.

Vakı'â umûr-ı şer'îyye ve mu'amelât-ı sâirede ahâli tarafından eimme-i mahallâtın vesâtat-ı ma'lûmâtına müracaat edilmekte olduğu gibi bunların ma'lûmat ve ihbârâtı devâir-i resmiye tarafından dahî mevkî-'i 'itibârda tutulmakta olduğundan uhdesine mahalle imâmeti tevcîh olunacak olanların mesâil-i fıkhiyye ve mu'amelâta vukuf ile beraber erbâb-ı iffet ve istikâmetten olmaları iktizâ edeceği gibi cihât-ı sâire tevcîhinde dahî ehil ve erbâb aranılmak lüzûmu tabî'î iduginden irâde-i isabet'âde-i hazret-i pâdişâhî hükm-i celîline tevfiken tanzîm kılınmış olan mezkûr lâyiha esâsen muvâfık-ı maslahat olduğu gibi münderecâtı dahî tevcîh-i cihât emrinde gözetilmesi lazım gelen kuyûd ve şurûtun îfâsıyla berâber ashâb-ı cihâtın vazîfelerini şuna buna gördürmek ve kasr-ı yed etmek misillü vezâif-i mühimme cihâtın nâ-hiller elinde kalmasına sebep olan müsa'edâtın dâire-i meşrû'a ve mazbûtiyyete ircâ'ıyle te'mîn-i maksâda dâir bulunmuş olup ancak selâtın-i 'izâm hâzerâtıyla müteallikâtı evkâfından ma'âda meşrûr-ı lehi münkarız olan evkâf-ı mülhâkadan evkâf-ı hümâyûn hazînesince idâresi müşkîl olduğundan bu misüllü vakıflar için mahsûsân müdirler tayin edilerek onların ma'rifetiyle idâresi bi't-tensîb lâyiha-i mezkûrenin mevâdd-ı mahsûsâsında tasrîh edilmiş ise de bu meselenin evkâf nizamnâmesine daha ziyade taalluku olduğundan mezkûr nizama ilâveten başkaca istîzân olunmasının nezaret-i mişârun-ileyhâya teblîği bâ-tezekkür mevâd-ı mezkûre tay ve ihrac ve ibârece lâzım gelen mahalleri tashih olunarak nüsha-i mübeyyезesi leffen takdim kılınmağın îfâ-yı muktezâsı

ve bir de Menşe-i Eimme ve Huteba namıyla 5 sene mukaddem teşkil kılınmış olan 3 bâb mektebden bir fâide hâsıl olmamakla beraber ta‘dîlât-ı vakıya göre maslahaten dahî lüzum kalmadığı mazbata-i mezkûrede gösterildiğinden bu mekteblerin dahi ber-mûcib-istîzân lağv olunmasının nezâret-i mişarunileyhâya havâlesi bâbında emr u ferman hazret-i men-lehu’l-emrindir. 9 Rebî‘ülâhir sene 1305/ 12 Kânûn-ı evvel 1302.

.....

Şûrâ-yı Devlet Tanzîmat Dâiresi’nin melfûf lâyiha-i nizâmiye ile beraber miyâne-i berkânemizde kıraat olunan işbu mazbatasında gösterildiği üzere tevcih-i cihât nizamnâmesinin ta‘dîli hakkında şeref-sâdir olan emr u irade-i isâbet-‘âde-i cenâb-ı hilâfetpenâhi mantûk-ı ‘âlisi vechile bu kere tanzîm olunan sâlihu’l-beyân nizamnâme lâyihası münderecâtı vezâif-i mühimme-i cihâtın tefvizi ve dâire-i meşrû‘iyyet ve mazbûtiyyete ircâ‘ı hakkındaki maksad hayr-ı mirsâd-ı ‘âliye muvâfik olmasıyla icrâ-yı vaz‘ı ve mukaddemâ Menşe-i Eimme ve Hutebâ namıyla teşkil kılınan 3 bâb mektebin şimdiye kadar muntazır olan fâideyi iktitâf olmamakla beraber ta‘dîlât-ı vakı‘adan dolayı bunlara maslahaten dahî lüzum kalmadığından lağvı husûsunun Nezâret-i Evkâf-ı Hümâyûn’a havâlesi meclis-i ‘acizânemizden müttehidenden bi’t-tezekkür zikr olunan lâyiha leffen arz ve takdim kılındı ise de kutbe-i ahvâlde emr u fermân hazret-i veliyyu’l-emrindir. 10 Cemâziyelahir 1305/ 10 Şubat 1303.

Sadrazam Kamil Mehmed b. Salih, Şeyhülislam Ahmed Esad, Şûrâ-yı Devlet Reîsi Mehmed Şekib b. Ahmed Arif, Serasker İbrahim b. Ali Sâib; Bahriye Nâzırı Hasan Hüsnü b. Hüseyin; Dâhiliye Nâzırı Seyyid Ahmed Münir; Hâriciye Nâzırı Mehmed Saîd; Adliye Nâzırı Ahmed Cevdet; Mâliye Nâzırı Mahmud Celâleddin; Evkâf-ı Hümâyûn Nâzırı es-Seyyid Mansurzâde; Ticâret ve Nafia Nazırı Seyyid Mustafa Vehbî, Maarif Nâzırı Münif; Sadâret Müsteşarı Seyyid Ali Şefkî; Amedî-i Dîvân-ı Hümâyûn Seyyid Mehmed Tevfik.”